

František Václav Mareš

KONSTANTINOVO
KULTURNÍ DÍLO
PO 1100 LETECH

František Václav Mareš

KONSTANTINOVO KULTURNÍ DÍLO PO 1100 LETECH

**Česká katolická Charita
1970**

P ř e d m l u v a

Tento nástin cyrilometodějské kulturní činnosti a jejího dějinného významu vznikl z přednášky uspořádané v cyklu "Živá teologie" a vychází v sérii publikací pod tímž záhlavím. K oběma slověům názvu cyklu uvedme nejprve několik slov dalších - pro objasnění a pro zařazení předmětu v ose času i v ose vědních oborů.

V dějinách lidské vzdělanosti jsou zajisté období velká, významná a slavná, a jsou zase doby, jež přinesly poměrně málo. Žádný dějinný úsek však nevisí ve vzduchoprázdnu, každý z něčeho vyrůstá a někam vyustuje. Každý má své zařazení v čase a toto zařazení klade určité nároky: navázat účelně na minulost, dát vlastní optimum přítomnosti, a to se správnou perspektivou do budoucnosti. Jestliže se některému období nepodaří dokonale zvládnout všechny tyto tři složky svého úkolu, nebude epochou ani vyváženou, ani velkou a stane se v nejlepším případě jen pozoruhodnou dobou hledání a přechodu. S minulostí se nelze odpovědně vypořádat mávnutím ruky a laciným heslem modernosti. Neexistuje v dějinách žádná perioda, která by vyrostla z ničeho, která by vyrostla na skále, z níž napřed spláchla ornici nahromaděnou staletími. Stejně zase úrodná půda a živiny v ní obsažené - tedy odkaz dobré minulosti a tradice - nevydají plod bez dobrého semene a bez promyšlené a příčinnivé práce přítomnosti. K jednomu i druhému se pak nutně musí přidružit cílevědomé zaměření ke sklizni - k budoucnosti; to vyplývá ze zkušeností minulých, z práce a odhadu přítomného. Malá je doba, jež se dovolává zásluh a velikosti předků v domněnku, že to postačí i k její cti; malá je doba, jež se snaží ukojit jen okamžitou potřebu a vyjít vstříc jen vkusu přítomnosti, aniž se ohlíží na výsledky a důsledky budoucí; malá je doba, jež povýšeně pohrdá vším, co bylo, malá a slabá je doba, jež se za účtu k minulosti omlouvá. V čase zařazení jsme a na světě do času zařazení zůstaneme, ať chceme nebo nechceme: je na nás, zda toto zařazení pochopíme, zda je vezmeme moudře v úvahu a v něm podáme své nejlepší, anebo zda vyčerpáme energii v marném snažení o staromilství, o levnou modernost nebo o utopickou budoucnost /stavěnou bez reálných základů v přítomnosti/ - slovem: zda budeme jednat se zřetelem na danou časovou osu historie nebo ne.

Cyrilometodějská kulturní činnost vycházela z vyvinuté a slavné vzdělanosti byzantské, účelně ji kombinovala s vlivy neméně účtyhodné vzdělanosti římské, jež na Moravě tehdy už částečně zapustila kořeny, i s některými starými tradicemi slovanskými /např. v oblasti práva/. O její dynamické síle v přítomnosti není nejmenších pochyb: literární, kulturní i pastorační ruch a život byl tak mocný, že samu přítomnost přetvořoval, provincii měnil v čilé a významné středisko, národ, v dějinách

tehdy mladý, pozvedal na úroveň velkých a starých kultur, vytvořil dílo, jež budí obdiv. Zároveň bylo veškeré dění obráceno tak prozíravě vpřed, že ani Svatoplukův knížecí zásah /vyhnání učedníků z Moravy po smrti Metodějově/ nebyl s to utlumit působení tohoto kvasu a cyrilometodějské dílo na staletí podstatně a kladně ovlivnilo vývoj kultury takřka všech slovanských národů.

Činnost Konstantina-Cyrila i Metoděje správně nalezla své vlastní místo na křižovatce minulosti a budoucnosti; také proto byla velká, také proto vytvořila dílo, jež se času vymklo, jehož hodnoty jsou trvalé, dílo, jež bylo ž i v é včera, jest ž i v é dnes a bude ž i v é i zítra, dílo hodné úcty, živý zdroj otevřený k čerpání, příklad, vybízející k napodobení.

Má tedy úvaha o Konstantinově odkazu místov cyklu hodnot ž i v ý ch. A jak zapadá do rámce t e o l o g i e , jestliže většina látky se soustřeďuje na jazyk a písemnictví? Úkolem člověka je sloužit Bohu a bližnímu, modlit se i pracovat; ale to obojí jeúkol jeden, dvě strany jedné mince, od sebe vzájemně neoddělitelné: vždyť služba bratru /správně chápaná/ je službou Bohu a práce /správně vykonávaná/ je modlitbou. Sv. Cyril rozuměl této skutečnosti velmi dobře, tak dobře, že hluboké promyšlení i praktické promítnutí této ideje jednoty můžeme považovat za jeden z charakteristických rysů jeho teologie /srov. dále §21c/. Celé jeho dílo je touto jednotou protkáno a sceleno. Vytvořil první spisovný jazyk slovanský a - - uvedl jej do bohoslužby; nebo, chceme-li: vytvořil liturgický jazyk slovanský a - dal jej do služeb i písemnictví, literaturě v širokém slova smyslu. Totéž platí o jeho vynálezu písma. Také jeho literární tvorba je mnohostranná: sloužil Bohu na široké základně služby člověku. Z hlediska vědecké metodologie je možné, dokonce účelné, probádat cyrilometodějské dílo pod zorným úhlem různých vědních oborů /filologie, historie, filosofie, teologie/, ba i pod lupou odvětví ještě speciálnějších /jako např. jazykovědy, paleografie, literární vědy, teorie překladu, estetiky, poetiky, byzantologie, dějin kultury, dějin práva, církevních dějin, textové kritiky biblické, patristiky, pastorační teologie, dogmatiky atd./; dalším úkolem však je vytvořit z drobných kamenků ušlechtilý celek mozaiky, která poskytne - - právě jen jako celek - skutečný obraz studovaného údobí, obraz co nejnějnější a uchvatný zároveň. Jako spojil úspěšně různou a mnohostrannou vědní erudici sv. Cyril ve své tvůrčí činnosti, tak se mají různé vědní discipliny spojit v probádání a osvětlení tohoto díla; teologie a filologie byly hlavní pilíře Konstantinova působení, spočívá tedy i na nich hlavní váha čestného úkolu výzkumu a zhodnocení.

Můžeme bez nadsázky dojít k spravedlivému závěru, že cyrilometodějská bádání jsou součástí ž i v é t e o l o g i e .

Červenec 1969.

F.V. Mareš

Úvod

1. Sv. Cyril, křesťním jménem Konstantin, zvaný Filosof, syn vysokého byzantského důstojníka, vysokoškolský profesor filosofie v Cařihradě, pak spolu s bratrem Metodějem apoštol moravských Slovanů /r. 863/, byl pravým tvůrcem a zakladatelem písemné kultury velkomoravské a slovanské vůbec. Vytvořil první slovanské písmo (hlaholici), vypracoval první spisovný jazyk slovanský, přeložil spolu s Metodějem Písmo sv., liturgii i právní a jiné texty, byl i autorem původních básnických děl skvělé úrovně; zavedl slovanský jazyk do bohoslužby. Veškerou touto činností Konstantinovou byli Slované povýšeni mezi "velké národy", tj. byli postaveni na roven Řekům, Římanům, Arménům, Syrům, Gruzínům a jiným národům starých kultur, kteří užívali vlastního jazyka v písemnictví i v bohoslužbě. 1)

Velikost Konstantinova a Metodějova díla, tohoto mimořádného kulturního počínu IX. století, vysoko hodnotí věda a úctu jim prokazuje církev východní i západní. Konstantin Filosof (sv. Cyril) zemřel v Římě dne 14. února 869 ve věku 42 let a byl tam i pohřben v bazilice sv. Klimenta. Když tedy právě letos uplynulo 1100 let od jeho smrti, klademe si otázku: Co z jeho díla přerostlo hranice času, co trvale obohatilo kulturu slovanskou, evropskou i lidskou vůbec?

Ponechme stranou dohady, co by se bylo stalo se Slovy, zejména západními, kdyby se jim nebylo dostalo kulturní opory křesťanství hlásaného v jejich vlastním jazyce; jednak je obecně známo, že christianizace přicházející ze Západu by asi byla s sebou nesla i germanizaci, jednak podobné úvahy o eventuelních možnostech historického vývoje jsou vždy značně problematické a nemohou přesáhnout meze pouhých domněnek. Obrátíme pozornost k reálným, doloženým faktům kulturních dějin.

2. Těžiště Konstantinova přínosu k obecné pokladnici vzdělanosti spočívá především ve třech oblastech: v oblasti jazyka, písma a v oblasti písemnictví, v němž jsou uloženy i četné perenní myšlenky.

Jazyk

3. Jazykem cyrilometodějským byla, jak známo, staroslověnština, tj. spisovný jazyk, jehož základem bylo živé nářečí bulharsko-makedonské, jímž se mluvilo v okolí Soluně, do něhož však od samého začátku pronikaly četné prvky slovanských jazyků prostředí, tj. na Moravě prvky české, v Bulharsku bulharské, v Charvátsku charvát-

ské, na Rusi ruské atd.; byl to tedy od počátku do jisté míry jazyk mezislovanský. Byl to spisovný jazyk v plném slova smyslu: zastupoval dosud neexistující místní spisovné jazyky slovanské ve všech odvětvích kulturního života: v liturgii, v písemnictví duchovním i světském, odbornou literaturu nevyjímaje (např. právo) a to v překladech i v dílech původních, v próze i v poezii a jistě i v projevech ústních. V poměru k místním dialektům to byl jazyk domácí a živý, i když s nimi nebyl úplně totožný; "cizí" (makedonský) základ i jinonárodní příměsi (např. v Bulharsku moravismy, na Rusi bulharismy) nevybočovaly z rámce té větší nebo menší stylizace, která je vlastní, ba charakteristická pro každý spisovný jazyk, i moderní.

4. Jako jazyk b o h o s l u ž e b n ý vystupovala tehdy staroslověnština na evropském jevišti dějin jako rovnoprávná a také stejnocenná sestra řečtiny a latiny. Bylo by anachronismem domnívat se, že zavedení staroslověnštiny do liturgie znamenalo průlom do výlučného panství mrtvých a nadnárodních jazyků v sakrálním úzu. Latinu té doby jistě nelze považovat za národní jazyk římský nebo dokonce italský; rozhodně to však nebyl jazyk ani mrtvý, ani cizí středoevropským a západoevropským národům. Byl to jazyk vzdělanosti i administrativy, úřední, běžně užívaný jazyk států i církve. Co v tomto směru platilo o latině na Západě, to platilo snad ještě výrazněji o střední řečtině (VI. - XV. stol.) v oblasti říše a kultury byzantské; i dnešní "vyšší" forma spisovného jazyka novořeckého (katharevúsa) se od byzantské řečtiny liší poměrně málo, jistě značně méně než italština (nebo kterýkoli jiný jazyk románský) od latiny.

Zmíněnou naddialektní, mezislovanskou a stylizovanou povahou, tím, že to nebyl zcela a úplně místní mluvený jazyk, blížila se staroslověnština po této stránce tím více řečtině a latině. Příznačné je také, že Konstantinovi odpůrci (trojjazyčníci) napadali staroslověnský liturgický jazyk jen proto, že byl "čtvrtý",²⁾ a Boha prý je dovoleno slavit jen třemi: hebrejsky, řecky a latinsky; užívání ž i v é h o jazyka nevyřikal nikdo.

5. Jako všechny sakrální jazyky středověku, ani staroslověnština se nevyvíjela rovnoměrně rychle a rovnoměrně intenzivně ve všech plánech jazyka. Krok s dobou a s prostředím přibližně držel vývoj hláskosloví: ve výslovnosti se staroslověnština celkem pružně přizpůsobovala vývoji fonologických systémů jednotlivých slovanských jazyků, vyslovovala se přibližně tak, jak se v které zemi skutečně mluvilo (např. stsl.pęt "k" znělo v Čechách později pětěk, v Bulharsku pet "k, v oblasti srbskochorvátské petak, na Rusi pátok atp.). Konservativnější bylo tvarosloví; do staroslověnštiny pronikaly sice aspon některé koncovky deklinační a konjugační z živých jazyků, ale

system gramatických kategorií se takřka neměnil: vokativ, duál i jednoduché minulé časy slovesné (aorist a imperfektum) existovaly v staroslověnině dále, i když v živých jazycích namnoze mizely. Značně konzervativní byla i skladba (syntax) a zvláště slovní zásoba (lexikon), skoro všude také pravopis.³⁾ Tento vývoj zvolna přesunul staroslověninu z roviny živého spisovného jazyka do roviny spisovného jazyka, jehož rámcovou normou nebyla živá řeč bulharská (nebo makedonsko-bulharská), nýbrž tradicí posvěcený, poměrně neměnný standard knižního jazyka zděděného po předchozích generacích, jak jej předávala jedna písařská škola druhé, opisovač opisovači. Nejstarší fázi tohoto jazyka, jazyk, který se v hlavních rysech opíral o živou podobu tehdejší mluvené bulharštiny a prvky místních dialektů přijímal umírněně a v jistém řádu, označujeme termínem jazyk s t a r o s l o v ě n s k ý, zatím co právě zmíněnou pozdější fázi, kdy rámcovým kritériem jazykového standardu byl archaizující knižní model jazyka, jmenujeme c í r k e v n í s l o v a n š t i n o u. Časová hranice mezi těmito dvěma obdobími probíhá přibližně na rozhraní stol. XI. a XII. Do církevní slovanštiny pronikaly místní nářeční prvky velmi hojně, silněji než v období staroslověnském, ale také značně nesoustavně a nedůsledně, často nahodile. Poněvadž i jednotlivé (nespisovné) slovanské jazyky prostředím se vývojem stále více rozrůzňovaly, diferencují se výrazněji i různé teritoriální varianty (typy) církevní slovanštiny, které nazýváme redakcemi; existuje česká redakce církevní slovanštiny, dále redakce dobulharská,⁴⁾ srbská, charvátskohlaholská, ruská a také rumunská (která má poněkud speciální postavení)⁵⁾. - Funkce církevní slovanštiny byla v podstatě též jako funkce staroslověnin v předchozím období: i církevní slovanština plnila úlohu dosud neexistujících (nebo snad dosud ne plně vyvinutých) místních spisovných jazyků, a to také v plném rozsahu písemnictví církevního i světského i v ústních projevech kulturního života; také církevní slovanština byla nadnárodním kulturním jazykem mezislovanským.⁶⁾

6. Když vznikají jednotlivé spisovné jazyky slovanské a ujímají se své funkce, nejprve v oblasti písemnictví profánního - v různém tempu podle literárních žánrů - pak zvolna i v písemnictví náboženském (mimo liturgii), ustupuje církevní slovanština z funkce jazyka spisovného a stává se jazykem výhradně bohoslužebným (liturgickým) a sakrálním;⁷⁾ toto omezení je nakonec podstatně výraznější než tomu bylo např. u latiny, která si udržovala a do jisté míry si stále udržuje i úlohu úředního jazyka církve. Staroslověninu se potom uplatňuje výlučně jen v sakrálních funkcích, v textech písemně pevně stanovených. Stává se tak jazykem nejen po větce knižním, ale také v praxi výlučně jen pasivně užívaným; pokud je třeba použít jí aktivně, např. k překladu formulářů nových svátků (to připadá v úvahu i dnes bývá to záležitostí úzkého kruhu specialistů.

Tuto třetí vývojovou fázi staroslověnštiny nazýváme novou církevní slovanštinou, jazykem novocírkevněslovanským. Lingvisticky je charakteristické, že už nepřijímá nové prvky živých místních jazyků, jak je přináší vývoj; je to přirozeným důsledkem nové skutečnosti: není to už "spisovná podoba nespisovného jazyka domácího", nýbrž je to jazyk sice blízký, značně srozumitelný, ale přece jen jiný, druhý, "cizí", mající svůj vlastní systém, v některých směrech odlišný od systému spisovného jazyka domácího. To s sebou nese i další důsledek: jako "druhý" jazyk, jazyk "mrtvý", a zároveň jako jazyk spojující v bohoslužbě nejen území různých dialektů, ale i národy různých spisovných jazyků, je nová církevní slovanština jazykem silně uměle řízeným, možno říci odborně normovaným, tíhnoucím k jednotě (zatím co dříve církevní slovanština směřovala k pluralitě): jednotlivé redakce se postupně odstraňují, a nakonec zůstávají v užívání typy dva: nová církevní slovanština redakce ruské, které užívají všichni Slované obřadu byzantského (méně přesně východního), pravoslavní i sjednocení, a nová církevní slovanština redakce charvátské, které užívají Slované obřadu římského, tj. národy Jugoslávie (především Charváti) a Čechové. Jen výslovnost se ponechává jednotlivým národům na vůli, podobně jako je tomu v liturgické latině; např. Rusové vyslovují [glagólati], Ukrajinci [hlahólaty], Charváti [glagólati], Čechové glagolati (srov. např. různou výslovnost latinského caelum: ve střední Evropě [cělum], u Italů [čělum], u Francouzů dříve [sělom], u Angličanů [sílěm]). Nová církevní slovanština redakce ruské se píše starou cyrilicí, charvátská pak donedávna hlaholicí, dnes převážně latinkou.

7. U Slovanů římského obřadu se od dob cyrilometodějských nepřetržitě užívalo v bohoslužbě jazyka staroslověnského v charvátském přímoří v diecézi sensko-mudrušské (ostrov Krk s okolím); výslovného úředního schválení papežského se této zvláštnosti, v západní církvi zcela ojedinělé, dostalo od Inocence IV. r. 1248 (reskriptem gratiae datae "Porrecta nobis"). Privilegium možnosti užívat staroslověnského jazyka (tj. novocírkevněslovanského) v liturgii západního (římského) obřadu bylo v tomto století (1935) rozšířeno na celé území Jugoslávie, podle uvážení místních biskupů. V Čechách se církevní slovanštiny užívalo nepřetržitě až do vypuzení slovanských benediktinů z kláštera sázavského /1097/. Pak byla slovanská liturgie západního obřadu povolena v klášteře emauzském v Praze (založen Karlem IV. r. 1347), v Polsku pak v krakovském klášteře zvaném Klepař, přibližně současném s pražskými Emauzy. V obou těchto klášteřích bylo privilegium opuštěno v XV. stol. (v Praze za husitských válek). V Čechách byla tato vzácná výsada obnovená indultem Benedikta XV. ze dne 21. května 1920: staroslověnská liturgie je povolena v Praze u sv. Víta a u sv. Jiří, na Vyšehradě a v

Emauzích, v Čechách dále na Sázavě, ve St. Boleslavi a na Svaté Hoře, na Moravě na Velehradě, a to na všech těchto místech o svátcích sv. Jana Nepomuckého, sv. Prokopa, Cyrila a Metoděje, Lidmily a Václava; dodatečně získal povolení slovanské liturgie také chrám sv. Cyrila a Metoděje v Karlíně na svůj poutní svátek. Na některých z těchto míst se privilegium dodržuje velmi pilně (např. na Vyšehradě a na Sázavě); emauzští benediktini přidávali sua sponte slovanskou liturgii i na svátek sv. Vojtěcha. Osobní privilegium staroslověnské liturgie pro všechny dny v roce měl u svého soukromého oltáře (v bytě) pražský profesor J. Vajs (+1959). (Je pravděpodobné, že v dohledné době bude i u nás privilegium římsko-slovanské mše rozšířeno, a že bude místo nové církevní slovanštiny redakce charvátské zavedena nová církevní slovanština redakce české.)

Poznámka.

Názvy jazyka staroslověnský, církevněslovanský a novocírkevněslovanský jsou názvy odborné, lingvistické a filologické. V církevní praxi na Východě i na Západě se po staletí užívalo prostě označení slovanský jazyk (slavjanskij jazyk, slověnski jezik), v nové době se u nás užívalo označení jazyk staroslovanský, v Charvátsku jezik staroslavenski, lat. lingua vetero-slávica; asi od 30. let XX. stol. proniklo v Čechách - pod vlivem jazykovědné terminologie - označení jazyk staroslověnský; je to pojmenování velmi přesné, neboť i vědecky rozumíme termínem staroslověnština nejen nejstarší období tohoto jazyka, ale i jeho vývojový celek v rozpětí od doby cyrilometodějské do dneška, tj. soubor všech tří period, staroslověnštiny v užším slova smyslu, církevní slovanštiny i nové církevní slovanštiny.

8. Co nám skýtá tento jazyk dnes, v době, kdy slyšíme a recitujeme liturgii živými jazyky, svůj jazyk mateřský nevyjímaje? Skýtá mnoho:

(1) Především je to velké a ctihodné historické memento, připomínající, že písemnictvím a bohoslužbou v tomto jazyce jsme se stali "velikým národem" v IX. století, přičiněním solunských Bratří, v době, kdy písemnictví, tím méně bohoslužbu, ve svém jazyce neměli např. ani takové národy jako Italové nebo Francouzi. A v rámci církve západní byli v dějinách právě jen Slované (Charváti a Čechové) jedinou výjimkou, že používali v bohoslužbě nelatinského, vlastního jazyka. To, co je pro svět novum po II. koncilu vatikánském, je u nás staré 1100 let.

- (2) Historická cena liturgické staroslověnštiny je tedy velká, ale - právě proto, že je to cena historická - může být z hlediska praxe považována za druhořadou. Tento bohoslužebný jazyk má však nesmírnou cenu ekumenickou. Je to liturgický jazyk pravoslavných křesťanů (ruská církev užívání živého jazyka nepřipouští; jinde se užívá u pravoslavných staroslověnštiny vedle jazyků živých)^{9N} tomto směru je tedy staroslověnština pro bohoslužby při ekumenických shromážděních jazykem nenahraditelným, tím spíše, že ani u nás to není cizokrajný strom, ale jen jiná větev, vyrůstající z týchž požehnaných cyrilometodějských kořenů jako řeč východních bratří.
- (3) Podobně má staroslověnština nesmírnou cenu jako společný a "neutrální" jazyk při každé bohoslužbě, již se účastní příslušníci různých slovanských národů (pouti, kongresy, přátelské návštěvy apod.); tu se pak není třeba utíkat k latině. K oběma těmto bodům (2 a 3) poznamenávám z vlastní zkušenosti, že ve velkém městě se často takovou živelnou a neoficiální ekumenickou a mezoslovanskou bohoslužbou tiše a nevědomky stává každá slavnostní mše, protože návštěvníci chrámu jsou různorodí.
- (4) Jestliže je záhodno, aby liturgie byla úkonem, stojícím na výši po všech stránkách, pak staroslověnská mše tomuto úkolu vyhovuje velice dobře jak jazykově (pokud jde o eufonii i lingvistickou dokonalost), tak stylisticky a literárně-esteticky.
- (5) Největší význam liturgického jazyka staroslověnského ve XX. století spočívá však v jeho zcela specifické vlastnosti domácího, částečně srozumitelného jazyka slavnostního.¹⁰ Liturgický jazyk má totiž nejen funkci sdělovací, ale také funkci estetickou, mohli bychom ji nazvat monumentální. To je vzácnou předností latiny, která ostatně tuto funkci plní i v moderní společnosti při celé řadě světských příležitostí: při promociích, v nápisech, v slavnostních titulech knih, při akademických slavnostech apod.; v těchto případech ustoupí někdy požadavek všeobecné srozumitelnosti a jazyku zde připadá především funkce estetická. Tuto metaforu funkce můžeme pro názornost aspoň vzdáleně přirovnat k poměru sdělovacího jazyka k jazyku literárních děl uměleckých, nebo snad i ke vztahu próza - poezie, i když tato přirovnání jsou jen velice přibližná. - Jazykový purismus ve své snaze prohlásit v každé dubletě jednu možnost za správnou a druhou za chybnou poškozoval jazyk tím, že omezoval jeho prostředky výrazové a stylistické a tak jej ochuzoval, často velmi podstatně. Dnes už je tento směr přežitkem; pohled, hodnotící funkci jazyka, rozhoduje v jazykové kultuře. Tuto myšlenku můžeme uplatnit i v liturgii. Nikdo nepochybuje o tom, že národní jazyk v bohoslužbě

je velkou vymožeností, velkým pokrokem a vzácným darem. Bylo by však naivní vyloučit latinu vůbec a naprosto a nevidět, že za jistých okolností má latinská liturgie zase své přednosti, mezi nimiž estetická (monumentální) funkce jazyka zaujímá přední místo, podle mého mínění snad nejdůležitější. (Není sporu o tom, že se latiny bude užívat nepoměrně řídkěji než jazyka národního, ale frekvence, kvantita, je v posouzení věci záležitostí druhořadou.) Staroslověnština je jazykem monumentálním : stojí nad všedností jazyka každodenního života i nad jazykem světského písemnictví a světského živého slova. Je také jazykem nadnárodním a - pokud to o jazyce vůbec lze říci - neměnným. Zní vznešeně a slavnostně, nestárne. To ji spojuje s latinou; je zde však ještě něco navíc: staroslověnština nám připomíná velký odkaz cyrilometodějský, vzácné dědictví otců, jež je ozdobou i závazkem, a hlavně - není nám cizí a je částečně srozumitelná, při jisté malé praxi dokonce dost značně (určitý zbytek " nesrozumitelnosti " může spíše přispět k zvýšení estetického účinku.) Je to tedy ideální spojení sdělovací funkce jazyka a jeho funkce estetické, monumentální. Zajisté souhlasíme s myšlenkou sv. Cyrila, že bohoslužebný jazyk má být národu srozumitelný, a ani na okamžik nepochybujeme o tom, že běžným a daleko nejčastějším bohoslužebným jazykem bude ve XX. století živý jazyk národní. Važme si však toho, že jsme bohatší, že máme možnost rozmanitějšího vyjádření, že můžeme zdůraznit vnějším hávem jazyka také jiné hodnoty. A má-li většina národů k dispozici možnosti dvě (nejčastěji národní jazyk a latinu), je naše stylistické spektrum oslav Boží bohatší o další jasnou a výraznou barvu, o liturgii staroslověnskou; važme si tohoto světla, tím spíše, že vzešlo z domácího zdroje a čestně ozářilo kulturní oblohu nejen naši, ale evropskou a světovou.

9. Staroslověnština také trvale poznamenala i živé jazyky slovanské, zejména v oblasti slovní zásoby, někdy, v určitých případech, také v hláskosloví (příklad : domorodé, čisté ruské korotkij znamená konkrétně "krátký", zatím co staroslověnská podoba kratkij má význam přenesený, posunutý, totiž "stručný")¹¹ Díky staroslověnštině je náboženská terminologie ve všech slovanských jazycích podivuhodně jednotná (do polštiny pronikala zase prostřednictvím češtiny)¹² Jako příklad uvedme třeba jména dní v týdnu (neděle, pondělí, úterý ..); Slované poznali pojem týdne teprve s křesťanstvím, a přece názvy dní znějí na celém slovanském jazykovém území v podstatě stejně. Na první pohled by se mohlo zdát, že některé předkřesťanské pojmy se musely všude stejně přehodnotit, a že by tedy v jednotlivých jazycích mohlo jít o vývoj paralelní a nezávislý. Zdálo by se, že třeba

pro pojem "duch" se celkem nutně muselo ustálit všude právě jen toto praslovanské slovo, a že tedy tu není nutno myslet na jednotící vliv staroslověňštiny. Že tomu tak není, nám dosvědčuje polabština, dnes již vymřelý jazyk západoslovanský, který se vyvíjel značně izolovaně. Tam - bez vlivu staroslověňštiny a české terminologie - se pro pojem "spiritus" neujalo staré slovanské předkřesťanské slovo "duch" (souvisící s dýchati, jako řecké pneuma i latinské spiritus), nýbrž jiné praslovanské slovo, totiž kob.

P í s m o

10. Hlaholice. Cyrilův vynález a první slovanské písmo, vyšla u Slovanů byzantského obřadu z užívání již v průběhu X. - XI. století a byla nahrazena cyrilicí. V Čechách se hlaholice užívalo dotud, pokud se užívalo staroslověňské liturgie, tj. do konce XI. stol., a pak znovu v emauzském klášteře v Praze, kde se hlaholící nepsala jen staroslověňština, ale i čeština. V Charvátsku žila hlaholice velmi dlouho, zejména v liturgických knihách, ale ve XX. stol. ustoupila i v misále latine (ve Vajsově misálu z r. 1927 je jen kánon tištěn paralelně hlaholící a latinkou; jenom hlaholící je tištěno missale defunctorum). Ústupem hlaholice však nezanikla hlavní geniální myšlenka Konstantinova. On, jako znalec orientálních písem, věděl, že písmo může mít pro každou hlásku (foném) zvláštní, adekvátní znak (grafém); dobře si uvědomoval, že dobré písmo tomuto požadavku odpovídat má: proto bez ohledu na to, že řecká abeceda měla jen 24 liter (nebo 27, počítáme-li ještě tři číselné znaky), neuchýlil se ke spřežkám, jak tomu bylo např. v písemnictví staročeském (se=š, rz=ř atd.), nýbrž vytvořil 38 hlaholských písmen, tolik, kolik jich bylo potřeba k vyjádření všech tehdejších hlásek staroslověňských.
11. Tato myšlenka přežila svého tvůrce Konstantina i jeho výtvar - hlaholící. I cyrilice, která hlaholici na východě vystřídala, přejala hlaholský princip: co hlásky (foném) - to písmeno (grafém); pro hlásky v řečtině známé použila příslušných řeckých liter, pro hlásky v řečtině neznámé přejala zjednodušené litery hlaholské (č, š, ž atd.). I další úpravy podle potřeb jednotlivých slovanských jazyků probíhaly pak po staletí v duchu zmíněné myšlenky Konstantinovy, poněvadž soustava abecedy k tomu už sama nabádala. Tak tento geniální čin v oboru písma, čin z 60. let IX. stol., žije dosud v písmě ruském, ukrajinském, běloruském, bulharském, makedonském a srbském a - ve zvláštní úpravě azbuky - i u četných neslovanských národů v Sovětském svazu.13)

12. Podobným vynikajícím činem v oblasti ortografie byla o pět a půl století později Husova diakritická pravopisná úprava: Hus odstraní těžkopádné spřežky a pro každou hlásku zavádí vlastní literu; nejde přitom sice o zavádění nových tvarů písmen, ale nové potřebné litery vznikají použitím nadřádkových (diakritických) značek, tečky (později háčku) a čárky nad písmenem. Husova pravopisná soustava patří k nejcennějším přínosům Čech Evropě a lidstvu. Husův diakritický pravopis přejali Slované píšící latinkou, tj. Slováci, Lužičtí Srbové Horní i Dolní, Charváti, Slovinci a do jisté míry také Poláci např. z, ó i řada jazyků neslovanských (Litevci, Lotyšů aj., pro dlouhé samohlásky např. také Madaři) a stal se základem mezinárodního vědeckého pravopisu lingvistického.¹⁴ Památný Husův traktát *De orthographia Bohemica*¹⁵ nás nenechává v pochybnostech, odkud autor čerpal hlavní podnět. Pětkrát se výslovně zmiňuje o "Slovanech" (Slawi, jednou Slavani), což je ve spisku nevelkého rozsahu dosti často: 1. Et Slawi habent correspondentem chir et ssa (rukopis třeboňský, fol. 35 b 1; strana Schröpferova vydání 60). - 2. Slawi vero non utuntur ipso d, unde, ubi nos dicimus Dewa i.e. virgo, ipsi dicunt dewa (37a 24 - 26; 68). - 3. Similiter si volunt cum suis patribus Slawis in locutione concurrere, dicent gus, gubi, guby, i.e. hus, hubi, huby (38a 1-3; 71 - 72). - 4. Circa H, quo Slawi carent, sciendum . . . (38 a 21 - 22; 74). - 5. E contrario vero Slawani non habent t, sed l (39a 19 - 20; 76)¹⁶. Je jisté, že v případech 1, 2, 4 a 5 měl Hus pod označením Slawi (Slawani) na mysli charvátské hlaholity, mnichy, sloužící slovansky, jak je znal z Emauz. V Praze tak byli v době Husově i dříve běžně nazýváni, jak dosvědčují emauzské listiny, kroniky, staročeský slovník Klaret i traktát břevnovského mnicha Jana z Holešova o písni Hospodine pomiluj ny¹⁷. Dále je to zřejmé i z toho, že Hus uvádí jména liter chir a ša, přičemž chir cituje v nářeční charvátské, tzv. ikavské podobě (místo chěr; doklad 1). Tuto výslovnost jména litery (chir místo chěr) by sice také mohl mít od Ukrajinců a tedy z cyrilice, ale pak by nemohl mít o něco dále ekavské charvátské dewa (s tvrdým d) místo děva (doklad 2; ukr. by bylo diva)¹⁸, a hlavně by nemohl tvrdit, že "Slovane mají g místo h (doklad 3; v ukr. je h, jako v češtině), že h neznačí (doklad 4), a že nemají tvrdé t (doklad 5). Znění dokladu 3 bychom mohli vyložit tak, že Češové vyslovují g místo h, chtějí-li se lépe dorozumět se slovanskými "otci", tj. mnichy v Emauzích, Pokládám však za pravděpodobnější, že Hus slovem otcové (patres) tu myslí slovanské předky Čechů; byl patrně v zajetí tehdy běžné představy, že charvátská staroslověnština, respektive i charvátština, je původním společným jazykem Slovanů (jakousi praslovánštinou). Výslovně tak čteme v zakládací listině Karlově i u Jana z Holešova.¹⁹

Také Husova mnemotechnická pomůcka, věta podložená pod abecedu, kde jednotlivá slova začínají příslušnými písmeny podle abecedního

pořádku, prozrazuje nespornou souvislost se jmény hlaholských písmen: 20) 1. Začátek abecedy má stejný rytmus (zvláště předpokládáme-li, že Čech také slovo glagoli přízvuoval na první slabice) : hlaholice - az21) buki, vědě, glagoli, dobro; Hus: a bude celé čeledi dáno. - 2. Pro literu i užil Hus v češtině charvátské spojky ili (tj. nebo). - 3. Slova u liter n, o, p a snad i u se nápadně podobají staroslověnským jménům těchto písmen: hlaholice: naš, on, pokoj . . . uk; Hus: nás on pokoji, . . . ukázav. - 4. Jména staroslověnských písmen v menších skupinách nahodile dávala jakýsi smysl 22) např. az buki vědě znamená asi 23) já vím písmena , nebo glagoli dobro jest = řekni: je to dobré, anebo rci slovo tvrdo = řekni tvrdé (pevné) slovo atd. Zdá se, že Hus odtud získal podnět, který pak ve své mnemotechnické větě provedl do důsledků. - 5. V latinské abecedě jsou jména písmen od pradávna slabičná (a, be, ce, . . . ka, el, . . . quadt); 24) v řečtině jsou to většinou celá slova (alfa, béta, gamma, delta . . .) avšak jsou to slova beze smyslu, pouhé zkomoleniny starých názvů semitských; hebrejská jména liter mají význam (alef býk , béth dům , ghímél velbloud . . .), a jsou to vesměs substantiva, a to v základní gramatické formě (v nominativu singuláru ; písmena byla původně schematickým obrázkem příslušného předmětu). Jen právě staroslověnská jména písmen a Husova věta se shodují v tom, že slova patří k různým slovním druhům a mají různé gramatické formy ; příklady: (substantiva:) stsl. - zemlja (země , nom.sg.), ljudije (lidé , nom. pl.); Hus - farář (nom.sg.), čeledi (dat.sg.); (adjektiva:) stsl. - tvrdo (tvrdé , nom.sg.n.); Hus - celé (dat.sg.f.); (zájmena:) stsl. - az (já , nom.sg.); Hus - nás (akus. pl.); (slovesa:) stsl. - vědě (vím , 1.sg.prés.), rci (2.sg.imperat.); Hus - bude dáno (3. sg. fut. pas.), služil (3. sg. m. perf.); - (příslovce:) stsl. dobro (dobře); Hus mnoho; (spojky:) stsl. i; Hus - a, i; Hus má navíc ještě předložky (v sobě, za ny) a citoslovce (ej).

Domnívám se, že za těchto okolností lze považovat za jisté, že se Hus nejen seznámil s emauzskou hlaholicí, a to asi dost důkladně, ale že mu její grafický systém (co hláska, to litera) dal h l a v n f i m p u l s k jeho velkému činu, i když svou soustavu realizoval jinak, na principu diakritickém. Znal sice také řečtinu a hebrejštinu, ale u těchto jazyků nenacházel tak bohatý repertoár hlásek shodných s češtinou a v Emauzích viděl nejen, jak se příbuzný slovanský jazyk příše grafickým systémem hlaholským, ale velmi pravděpodobně tam poznal i hlaholské texty české, které se obešly beze spřežek (s jedinou výjimkou rz za české ř, podobně jako také Hus ponechal v latince jedinou spřežku ch). 25)

13. A. F r i n t a vyslovil kdysi domněnku, že Hus našel v emauzských hlaholských rukopisech přímo i vzor pro tečku nad písmenem (č, š,

ž . . .), protože znak pro jer, časem změněný v apostrof, se v hlaholských rukopisech často jeví jako pouhá tečka. F. R y š á n e k to považoval za nepravděpodobné, poněvadž tato "jerová tečka" neznamenal v hlaholici změnu výslovnosti souhlásky (prakticky pro čtení neznamenal vlastně nic). J. S c h r ö p f e r připouští, že to mohlo být pro Husa podnětem, ne však vzorem.²⁶Považují tuto otázku za nepodstatnou. Hus při svém jazykovém, ba jazykovědném talentu přímého vzoru nepotřeboval. Bezvýsledně bychom pátrali po soustavě, kde by se změna výslovnosti konsonantu označovala tečkou (typ č=č) a zároveň kvantita dlouhého vokálu čárkou (typ á=ā), jako se marně pátrá po tom, odkud Konstantin "okopíroval" hlaholici. Oba byli geniové, jimž podnět stačil k tomu, aby vymysleli důslednou soustavu. A jistě neumenšuje velikost Husovy převratné pravopisné reformy zjištění, že mu k jeho práci dala podnět hlaholice, dílo Konstantinovo; nebyl to možná podnět k tečce, ale podnět k celé základní koncepci: pro každý foném - samostatný grafém. Tak tedy geniální systém Konstantinovy hlaholice žije ve XX. století jak u Slovanů písčících azbukou, tak - českým prostřednictvím - u Slovanů písčících latinou i u četných neslovanských národů a v mezinárodní vědecké soustavě jazykovědné.

P í s e m n í c t v í

14. I nejdokonalejší písmo by bylo neužitečné, kdyby nesloužilo vyjadřování jazyka; podobně jazyk naplní své kulturní a historické poslání zcela teprve tehdy, zachová-li nám v písemném podání myšlenku a literární výtvoř přerůstající hranice času. I po této stránce má Konstantinova osobnost v dějinách písemnictví místo velice čestné. Kam jeho literární činnost zařadit? Odpověď není tak prostá, neboť literární tvorba obou solunských Bratří leží v uzlovém bodě různých literárních sfér. Původním určením i jazykem patří stejně do oblasti písemnictví moravského, tj. podle pozdějšího jazykového třídění českého, jako i do slovanského vůbec; Velkomoravská říše byla tehdy centrem středoevropských Slovanů a odtud mělo započaté dílo vyzařovat i k ostatním kmenům a národům, což se skutečně dalo už za života Konstantinova a Metodějova; kromě toho sám jazyk literárního tvoření byl mezoslovanský (v. §3). Po smrti Metodějově (+ 885 na Moravě) potlačila sice Svatoplukova politická orientace pokračování cyrilometodějské kultury na Moravě, žáci Metodovi byli vyhnaní ze země a odešli do jiných krajů; ale právě tento zásah, zdánlivě výlučně negativní, rozptýlil životodárné semě specifické staroslověnské kultury do ostatních slovanských zemí, na všechny světové strany. Cyrilometodějský písemný odkaz patří zároveň i do dějin literatury evropské a světové, poněvadž obsah

i forma, myšlenka i vyjádření takové úrovně nesporně dosahují. Obsahem pak, i určením a zaměřením, patří jejich spisy také do pokladnice písemnictví c í r k e v n í h o .

Poněvadž skoro všechna literární díla nejstaršího staroslověnského období jsou zachována anonymně, není vždy snadné rozhodnout, která z nich jsou cyrilometodějského původu nebo dokonce, která jsou dílem sv. Cyrila, a která je třeba připsat jeho bratrovi. Podle nynějšího stavu vědy se nám Cyrilovo literární dílo jeví asi takto:

15. Když požíval pro Slované překlad evangeliáře, považoval za potřebné vyjasnit si otázky překladové techniky a vědecky zdůvodnit sobě, svým spolupracovníkům, čtenářům a snad i kritikům a odpůrcům řešení těchto problémů. Učinil tak v teoretickém spisku, který zpravidla nazýváme Předmluva k překladu evangeliáře (srov. pozn. 48) ; Konstantin ji asi napsal původně řecky, ale nejspíše sám ji též zpracoval staroslověnsky (řecké znění není zachováno) . Základním rysem překladatelské teorie Konstantinovy je myšlenka, že překlad má být přesný, ale zároveň také srozumitelný a esteticky, stylisticky i funkčně adekvátní. Rozvedeme-li tuto zásadu podrobněji, znamená to, že originál je pevným základem, z něhož překladatel vychází, avšak neztlumočuje jej otrocky, je věcí umění, aby použil vhodných prostředků, jež skýtá ten jazyk, do něhož se překládá; překlad musí být natolik pružný, aby byl dobře srozumitelný, což zase nutně vyžaduje jistou volnost : pouhé doslovné ztlumočení nemusí vždy odpovídat požadavku zřetelnosti; a navíc : řečnický a básnický obrat i obraz musí zůstat zachován, někdy musí být vhodně transponován; zachována musí zůstat estetická hodnota stylistická i poetická, je třeba pro ni najít ekvivalent: řečnická figura nebo kterýkoli jiný umělecký prvek je integrální součástí uměleckého projevu i v překladu: umělecká próza musí zůstat tím, čím je v originále, básnický pasus musí zůstat básní, Konstantinův názor na poměr originálu a překladu bychom mohli stručně shrnout asi takto : překlad je adekvátním uměleckým obrazem slovesné (literární) skutečnosti dané v originále, nikoli jejím bezduchým, čistě mechanickým otiskem.

Pro příklad uveďme úryvek z tohoto Konstantinova teoretického spisu : 27)

"Neboť, pokud jsme mohli, snažili jsme se položit slovo náležitě a báli jsme se přidat něco k evangeliu, takže, najde-li se někde i skrovně něco přidáno, ať ten, kdo čte, rozumí, že se tak stalo z nutnosti, nikoli ze smělosti a rozpaku. Neboť nikdo není tak smělý, ani se tak nezapomene, aby se odvážil přidat nebo ubrat slovo . . .

A Mojžíš je v tom náš učitel. Není to z nedbalosti, že slova nejsou vždy vyjádřena týmiž výrazy. Neboť k ničemu nám nejsou výrazy a slova, ale smysl evangelia. Proto tam, kde se řečtina a slovanština spolu shodovaly, užili jsme za slovo téhož výrazu; tam, kde slovo bylo buď delší, nebo ztrácelo smysl, drželi jsme se smyslu a vyjádřili jsme se jiným výrazem. Neboť nemůže se vždy stejně vyjadřovat řecký jazyk, když je překládán do jiného jazyka, a v každém jazyku, když je překládán, se mnohdy stává, že slovo v jednom jazyce krásné, v druhém není takové, a co v jiném je strašné, to v druhém nikoli; co v jednom značí věc hlavní, to v druhém nikoli. Proto jsme se někdy vzdali přesného slova a dosadili jsme tam přesný smysl, který má tutéž platnost. Neboť překládáme kvůli srozumitelnosti evangelního výkladu, a ne kvůli přesnosti výrazů" (Vašica, 101-102).

Konstantin je v tomto směru velmi samostatný a osobitý, původní, a stal se tímto spiskem otcem teorie slovanského umění překladatelského; jeho bystrý duch předběhl staletí, jeho myšlenky jsou dosud platné a měly by se s nimi seznámit všichni překladatelé, zvláště překladatelé posvátných textů. A Konstantin tyto teoretické zásady také opravdu uvedl v život (srov. §27 a násl.).

16. Když byl překlad evangeliáře (tj. evangelních perikop) ukončen a oba Bratři přistoupili k doplnění úplného překladu evangelií, vystihl Cyril potřebu zdůraznit velikost daru, jehož se v překladu evangelia Slovanům dostává, a také patrně umělecky cítil potřebu vhodného "rámu" pro vzácný obraz. Složil tedy básně Předzpěv Proglas k slovanskému překladu evangelia; obsahem je oslava Božího slova, pozvání k jeho zdrojům a chvála písmu a gramotnosti, vedoucí k Bohu

Ukázka:

" Poslyšte nyní svým rozumem,
slyšte všichni lidé slovanští,
slyšte Slovo, neboť přišlo od Boha,
slovo, jež krmí lidské duše,
slovo, jež sílí srdce i rozum,
slovo, jež vede k poznání Boha.
Jako bez světla radost mít nebude
oko, patřící na všechno stvoření Boží
(vždyt bez krásy je, co není vidět),
tak i každá duše bez knih.

Kdo může uvést všechny příklady
usvědčující národy bez knih,
že nemluví hlasem srozumitelným?
Ani kdybys uměl všechny řeči,
nemůžeš vylíčit jejich bezmoc.
Než i já chci připojit své podobenství
a mnoho smyslu podat v málo slovech.
Nahé jsou všechny národy bez knih
a nemohou zápolit beze zbraně
s protivníkem našich duší,
uchystané za kořist věčných muk.
Nuže, národové, kteří nemáte rádi nepřítelé
a jste mocně odhodláni s ním zápolit,
otevřte dokořán dveře rozumu,
když jste přijali nyní zbraň tvrdou,
kterou kovají knihy Páně
hlavu ďáblu mocně potrající."

(Vašica, 103 - 105.)

I v myšlence opatřit B o ž í slovo básnickým úvodem í i d s k ý m.
i v obsahu básně, spojující knižní, písemnou vzdělanost - p í s m o ,
se zbožností a cestou k dokonalosti podle P í s m a , jeví se Kon-
stantin jako duch velmi originální, osobitý.

Konstantinovým dílem je snad (?) též Abecední básně ("Az" jsem
v šemu miru svět"), kde každý verš začíná příslušnou literou podle
abecedního pořádku (viz pozn.22) ; první slova veršů se pak stala
jmény písmen slovanské abecedy: a se jmenuje az" (já), v pak vědě
(vím, znám) atd. ; jen druhá litera byla pojmenována buky písmeno
poněvadž příslušný verš začínal slovem Bog" (Bůh) a úcta
k Božímu jménu nedovolovala, aby se stalo názvem písmena. Tato
abecední básně má vznešenou dikci a je dobře vybudována také my-
šlenkově: nejprve promlouvá Bůh, připomínají se jeho vlastnosti i
jeho vztah k světu a lidem (světlo světa, věčný, vševědoucí, záko-
nodárce, stvořitel atd.), pak vytýká Bůh lidem jejich odpor; asi od
poloviny (od litery n) promlouvá lidstvo, 28)
Zachovaná část básně v překladu zní takto:

- A Já jsem světlo světa
- B Bůh jsem přede všemi věky
- V Zním všechna tajemství v člověku.
- G Oznamuji vám svůj zákon.
- D Dobře jest těm, kdož věří ve mne,
- E Hněv můj jest proti hříšníkům.

Ž Život jsem dal všemu tvorstvu,
Dz Jež velmi-přestupuje zákon;
Z zemi pak jsem na vodách utvrdil
I i trůn svůj na nebesách,
Ji jiného boha není mimo mne,
J jenž pohlížím na všechny strany.
G (ztracený verš)
K Jak jsi usmyslil proti mně radu,
L Lide můj nerozumný ?
M Odplácíte mi zlým za dobré.

N Náš jsi, Bože, zastánce
O před marností tohoto světa,
P Pokoj dej spravedlivým,
R Řekni: Shromážděte ovce mé.
S Slovo tvé je pravdivé,
T Pevná ruka tvá, Pane . . . "

(Překlad vlastní.)

18. Konstantin Filozof a Metoděj by právem mohli být patrony archeologů. Za svého misijního pobytu u Chazarů v Chersonu na Krymu (vyslání r. 860) objevili hrob papeže a mučedníka sv. Klimenta I (+ kolem roku 100), provedli terénní výzkum, ostatky našli, vyzvedli je a přenesli do Cařihradu; pak je vzali s sebou na Moravu (odtud stará zasvěcení chrámů sv. Klimentu na Moravě i v Čechách) a konečně je slavně odevzdali papeži Hadriánu II. (867 - 872) v Římě, kde byly uloženy v bazilice sv. Klimenta 29 X nalezení ostatků sv. Klimenta napsal Konstantin tři řecké spisy; byly to historica narratio (" nálezová zpráva "), sermo declamatorius (oslavná řeč, panegyrik) a hymnus ke cti Klimentově. Tato díla jsou zachována, i když ne v úplnosti, v staroslověnském překladu (Konstantinově ?), který nazýváme legendou Chersonskou, nebo - podle Vašici - Konstantinovou řečí o přenesení ostatků sv. Klimenta.

Uvedme ukázkou z I. kapitoly :

" Jaké věru nasycení lidí zbožných a duchovných a s potěšením naslouchajících a také hodovníků dobrého jídla, když se rozvine a přednese v myšlenkové velkoleposti nebeská a sladká řeč, jaká radostná posila ! Podíváme-li se znalecky na kupce a vášnivé podnikatele cest, jejich význačným rysem je, že když dokončí, po čem toužili, a dojdou pokoje od námahy a zápasu, tehdy vyprávějí o tom, co se jim přihodilo na cestě, svým otcům a bratřím, dětem a přátelům, čino i svým poklidným sousedům, i když už od té doby uplynulo mnoho let.

Když se tedy, puzeni rozumem a řečí, toho dotykáme, nepřestane-
me nikdy vyprávět bratřím o skvělé a blažené koupi ostatků a opěvat
blaženého Klimenta. Vždyť oni sami strasti a rány a jizvy a mnohá
bloudění, která se jistě mnohokrát těm vypravěčům přihodila, po-
kládají za zvěst o jakési slasti, jako o spáse z jiného Pontu (tj. mo-
ře, pozn. překl.). My tedy na popud víry, naděje a lásky, které cho-
váme k tomuto světcovi, a po duchovním rozjímání na samém začátku
oslavné řeči se zminujeme a vykládáme oduchovní hostině přeslav-
ného Klimenta, která je zároveň odměnou dobrým a blaženým dělní-
kům, a předložený pokrm dobrých jídel posiluje srdce, podává-li
se těm, kdo milují Boha."

(Vašica, 139 - 140.)

19. Ke cti sv. Dimitrije Soluňského, mučedníka a ochránce rodného
města (+ 304, svátek 26. října), složil Konstantin liturgický kánon
(hymnické officium byz. obřadu). Vznik tohoto básnického díla klade
J. Vašica právem na Moravu, do doby trpkých sporů s odpůrci slo-
vanské bohoslužby.³⁰ V deváté písni (ódě) kánonu zaznívá spolu s
oddanou důvěrou v přímluvu světce také stesk po domově a povzdech
autora v těžké zkoušce spravedlivého zápasu s "trojjazyčníky".

"Moudrý Dimitrije, jenž stojíš zářně před trůnem Božím, nezapomeň
na nás, ale uctivě se přimlouvej za naši bídu cizokrajnou, svatý, kteří
nyní opěvujeme tvou vznešenost, neboť vzhlížíme k tobě a pevně dou-
fáme v tvou přímluvu. - Uslýš, slavný, nyní nás ubohé a slituj se,
neboť jsme daleko vzdáleni od tvého slavného chrámu, a srdce naše
dnes hoří v našem nitru a toužíme, svatý, po tvém chrámu poklonit
se mu jednou tvými přímluvami. - Proč, moudrý, my ubozí tvoji
služebníci jediní jsme zbaveni tvé krásy pro lásku k Tvůrci a cho-
díme po cizích zemích a městech na posměch trojjazyčníkům a ka-
ciřům?"

(Vašica, 123 - 124.)

20. Život Konstantinův, původní prozaické staroslověnské literární dílo,³¹
je velmi pravděpodobně buď dílem přímo Metodějovým nebo se Me-
toděj na něm aspoň podstatně podílel jako spoluautor.³² V tomto spi-
se se nám zachovalo mnoho myšlenek a projevů Konstantinových,
třeba v literárním podání jiné osoby, jistě však v relaci autora, kte-
rý Konstantina a jeho život dokonale znal, a který byl i přímým svěd-
kem většiny toho, co vypráví. Jsou tam i stručné výtahy nezachova-
ných řeckých spisů Konstantinových, zejména ze záznamů o jeho
teologických disputacích (s obrazoborci, s mohamedány, se židy,³³)
s Chary, s trojjazyčníky) i některé jeho básně - modlitby; aspoň
jednu z nich, modlitbu k sv. Řehoři Naziánskému, uveďme jako další

příklad Konstantinova poetického umění :

" Ó Řehoři, tělem člověče, ale duší anděle ! Ačkoli jsi byl tělem člověk, zdál ses být andělem. Neboť tvá ústa jako jeden ze Serafů Boha oslavují a celý svět osvěcují naukou pravé víry. Proto přijmi i mne, jenž se k tobě utíkám s láskou a vírou, a buď mi učitelem i osvěti-
telem."

(Vašica, 184, s většmi úpravami)

21. Život Konstantinův je však nejen památkou literární a historickou, ale také jedním z nejdůležitějších pramenů poznání Cyrillovy teologie. Jeho velkým vzorem byl zvláště vzpomenuj již sv. Řehoř Naziánský (Theologos). Tak se např. v životním běhu i v díle Konstantinově na různých místech stále vrací idea hledání ztracené hodnoti pradědovy, což naznačuje úkol člověka dosáhnout svatým životem prvotního důstojenství Adamova; příklad: na hostině u chazarského chagana se Konstantina otázali:

"Jaká je tvá hodnost, abychom tě posadili na patřičné čestné místo?"

On řekl: Děda jsem měl velikého a velmi slavného, stával blízko císaře, ale svévolně odvrhl slávu mu danou a byl vyhnán. Odešel do cizí země a zchudl, a tam mne zplodil. Já tedy hledám někdejší hodnost dědovu a jiné se mi nepodařilo získat. Jsem totiž vnuk Adamův.

(Život Konst.,kap.IX.,Vašica, 192.)34)

(Velikost Konstantinovy odpovědi vynikne ještě v poněkud odstíněném světle, dosadíme-li v poslední větě příslušný ekvivalent; na otázku, jaká je jeho hodnost, odpovídá: "Jsem člověk.")

Historické prameny podávají zprávu o tom, že Konstantin studoval a velice dobře znal spisy Pseudo-Dionysovy, tj. připisované sv. Dionysiovi - Areopagitovi; v díle Cyrillově se to však dosti jasně nejeví.35)- Prof. Vašica dospěl na sklonku života studiem Konstantinova díla k přesvědčení, že se u něho projevují vlivy teologie sv. Řehoře Nyského (Vašicovo ústní sdělení); tuto kapitulu však Vašica bohužel již nestačil zpracovat.

Poznámka. Řeholní jméno Cyril si Konstantin vyvolil pravděpodobně podle sv. Cyrila Alexandrinského (+ 444). Bývalo zvykem, že jméno řeholní začínalo týmž písmenem jako jméno křestní (Konstantinos - Kyrillos); v chrámě S. Maria Maggiore v Římě, kde byly v přítomnosti Konstantina a Metoděje schváleny slovanské bohoslužebné knihy, byly fresky z V. století, připomínající účast sv. Cyrila Alexan-

drinského na sněmu Efezském (431).36) On byl osočen svými protivníky, nestoriány, z nepravého učení, byl povolán do Říma a tam se mu dostalo slavného ospravedlnění; měly tedy osudy Konstantinovy dosti společného s tímto světcem. Nebylo však zjištěno, že by se v teologii Konstantina - Cyrila výrazněji projevovaly ohlasy Cyrila Alexandrinského (srov. však dále v citátu o toleranci!), vztah jmen byl snad (?) motivován asi spíše vnějšími shodami než příbuzností vnitřní, myšlenkovou.37)

Jako osobité rysy Konstantinovy teologie bychom nejspíše mohli uvést: (a) toleranci, jež v jeho době nikterak nebyla běžná, (b) důsledné domýšlení rovnosti národů před Bohem a (c) organické, integrální spojení moudrosti lidské, můžeme přímo říci profánní vědy, s moudrostí křesťanskou, božskou, v jediné myšlence úkolu člověka v službě Bohu. Uvedme příklady:

- (a) ". . . jak praví Cyril Alexandrijský ke knězi Eulogiovi: Ne všechno, co mluví kacíři, třeba opouštět a zamítat, neboť mnoho vyznávají stejně, jako my vyznáváme." (Z Předmluvy k slovanskému překladu evangeliáře, srov. §15, Vašica, 101.) - Přenesení ostatků sv. Klimenta do Říma bylo projevem církevní ekumenicity Východu a Západu (srov. Vašica 55).
- (b) "Filosof (tj. Konstantin) jim odpověděl: Zdaž nepadá déšť od Boha na všechny stejně? Nebo slunce také nesvítí na všechny? Nedýcháme na vzduchu všichni stejně? Jak se tedy vy nestydíte připomínat jen tři jazyky (tj. hebrejštinu, řečtinu a latinu) a chcete, aby všechny ostatní jazyky a národy byly slepé a hluché? Povězte mi, pokládáte Boha za bezmocného, jako by to dát nemohl, nebo za závistivého, jako by nechtěl? Mypřece známe mnoho národů, kteří mají své knihy a vzdávají Bohu slávu každý svým jazykem. Jsou to, jak známo, tyto: Arméni, Peršané, Abasgové, Ibeři, Sugdové, Góti, Avaři, Tursové, Chazaři, Egyptané, Arabové, Syřané a mnozí jiní." (Život Konstantinův, kap. XVI, Vašica ,205.)
- (c) Konstantinova definice filosofie: "Jednou se ho /logothet/ otázal: Filosofe, rád bych věděl, co je to filosofie. On řekl hned s pohotovostí: Poznání věcí božských a lidských, nakolik se může člověk přiblížit Bohu, neboť učí člověka, aby byl svými skutky obrazem a podobenstvím toho, který ho stvořil." (Život Konstantinův, kap. IV., Vašica, 185). Vašica (str. 213) tuto definici hodnotí takto: "Autor Života Konstantinova mohl znát jeho definici filosofie z úst samého Konstantina. První její část ("poznání věcí božských i lidských") je stoická, sv. Řehoř Naziánský ji čas-

těži uvádí; druhá část je platónská, doplněná křesťanskou ideou Stvořitele a naukou o člověku jako obrazu Božím. Originalita této definice Konstantinovy se jeví zvláště ve spojení s jeho duchovním snatkem se Sofii-Moudrostí a s jeho snahou o získání ztracených čestných výsad praotce Adama, které měl před prvopočátečním hříchem." 38)

Myšlenku těsného spojení moudrosti lidské a moudrosti božské proměnil Konstantin ve skutek celým svým životem: byl hlubokým a svědomitým vědcem, filologem i umělcem slova, byl profesorem filosofie profánní i duchovní,39) pro něho to však nikdy nebyly proudy dva, nýbrž směr a cíl dokonale jediný - služba Bohu, dvě strany jediné zlaté mince.

Teologie sv. Cyrila (a Metoděje) není dosud důkladně souborně zpracována; podrobnosti je porůznu řešeno dost, ale obraz celku, odpovídající současnému stavu vědy, dosud zdaleka nemáme. To je teprve úkolem teologů, úkolem nejen vysoce zajímavým, ale i vědeckým a důležitým.40)

22. Spolu s Životem Konstantinovým (a s Životem Metodějovým) bude pro otázky teologie sv. Cyrila asi pramenem prvního řádu spis O pravé víře, který je snad také přímým dílem Konstantinovým, sepsaným (diktovaným) staroslověnsky; teologicky je probádán dosud málo. Ideový rozbor této památky, zachované bohužel jen v dost porušených mladších opisech, může také pomoci vyřešit složitou otázku, zda tento traktát je opravdu dílem Konstantina - Cyrila.41)
23. Po stránce literární je pro původní tvorbu Konstantinovu snad nejpříznačnějším rysem záliba v hlubokých, případných a tvarově krásných podoběnstvích; doslova jimi oplývají jeho díla i jeho výroky, citované v životopise.42)
24. I jestliže se v Životě Konstantinově zachovalo mnoho výroků Konstantinových, i jestliže se tam zachovaly překlady a výtahy z jeho řeckých výtvorů literárních, přece jako celek je to spis buď vůbec Metodějův, nebo, snad spíše, dílo pořízené žáky za přímého Metodějova vedení a za jeho autorské spoluúčasti. Protože, jak dále uvidíme, v literárním cyrilometodějském díle překladovém se činnost obou Bratří prolíná a doplňuje takže ani nelze vždy s jistotou vést hranici autorské atribuce, a protože oba Bratři skutečně byli - duchovně i v praxi - "sospřeží, jež táhlo jednu brázdou"43) nelze v této souvislosti přejít mlčením literární dílo Metodějovo, nemá-li naše úvaha o díle Konstantinově být neorganickým torzem.

Konstantin byl vzletný duch, vědecky orientovaný na filosofické a teologické disciplíny, umělecky byl vytříbený rétor a stylista jemný i pronikavý zároveň, duch básnický citlivý, s bohatou obrazotvorností, duchovní hybná páka velkomoravského kulturního a misijního díla. Metoděj byl orientován zvláště na vědy právní, v uměleckém projevu byl spíše strážlivě věcný a přesný, ve velkomoravské akci byl patrně vedoucím organizátorem. Různé nadání a různé sklony Bratří se výmluvně odrážejí již v jejich původním povolání : Konstantin byl profesorem filosofie, Metoděj pak vysokým státním úředníkem, hlavou jedné z byzantských provincií, obydlené Slované. I v jejich staroslověnských životopisech je rozdílný patrný : zatímco v Životě Konstantinově je mnoho citací a parafrází jeho výroků, je Metoděj ve svém životopise, pořízeném žáky, zcela mlčenlivý, a mluví-li, jsou to výroky stručné a velice konkrétní;

příklady:

Na výtku německých biskupů, že působí "v jejich oblasti", Metoděj odpovídá: "Kdybch byl věděl, že je vaše, byl bych ji pomínil, ale je sv. Petra (tj. apoštolského Stolce). A právem. Přejít-li vy z řevnivosti a lakoty proti kánónům přes staré hranice a tím bráníte učení Božímu, dejte si pozor, abyste svůj mozek nerozliili, budete-li chtít kostěnou lebkou prorazit železnou horu." (Život Metodějův, kap. IX., Vašica, 237.)

Příznačná je také různá povaha modliteb obou Bratří před smrtí:

Konstantin - Cyril: "Pane Bože, který sis ponechal k své službě anděly netělesné, nebo jsi rozpjal a zemi zbudoval a vše, co jest, z nebytí jsi přivedl k bytí, který vždy činíš po vůli těm, kdo se tě bojí a zachovávají tvá přikázání, vyslyš mou modlitbu a ochraň své stádo, k němuž jsi mne svého neschopného a nehodného služebníka poslal. Zbav je všeliké bezbožné a pohanské zloby a mnohomluvného rouhavého jazyka kacířského, který mluví rouhavě proti tobě; zahlad trojjazyčný blud a dej, at se tvá církev hojně rozroste a až všechny je shromáždíš v jednomyslnosti, učin je lidem vyvoleným, stejně smýšlejícím o pravé tvé víře a o správném vyznání a vdechni jim do srdce slovo své nauky. Je to jistě tvůj dar, žes nás nehodné přijal za hlasatele svého Krista. Odevzdávám ti jako tvé ty, kteří konají dobré skutky tobě milé, a které jsi mi světil. Spravuj je silnou svou pravici, aby všichni slavili tvé jméno, mocná Trojice." (Život Konstantinův, kap. XVIII., Vašica, 209.)

Metoděj : " V ruce tvé, Pane, poručím svou duši." (Život Metodějův, kap. XVII., Vašica, 241.)

Metodějovo rozloučení jistě nebylo menší, už ne vzhledem k Tomu,

jehož citoval (srov. Lukáš 23, 46) ; každý z obou Bratří byl i velký i svatý jiným způsobem, způsobem nejlepším - svým osobitým, odpovídajícím vlastní povaze.

25. Kromě Života Konstantinova, jehož byl Metoděj spoluautorem / autorem ?, známe vlastně jen jeden původní literární výtvor, který lze celkem bezpečně připsat Metodějovi, totiž Adhortaci k soudcům - knížatům ; 44 Je zachována v staroslověnském rukopise Clozově z XI. století. Je to řeč, již nelze nikterak upřít rétorické hodnoty, ale sloh je střizlivý, takřka - v dobrém smyslu- strohý. Osvětlí to začátek této promluvy, i když je, jako úvod, silněji stylizován než vlastní stat :

"Milujte spravedlnost, kteří vládnete nad zemí, smýšlejte o Pánu v dobrotě a hleďte ho prostým srdcem, neb bývá nalezen od těch, kteří ho nepokoušejí, a zjevuje se těm, kdo v něho věří. Jestliže tedy Boží slovo prikazuje pozemským vladařům, aby milovali spravedlnost, a jinde opět dí : Počátek dobré cesty je činit spravedlivé, neboť od spravedlivých skutků začínáme blažený život, - nuže, vizme se strachem, co označuje Boží zákon jako jeho zkázu a před tím utecme jako před něčím plamennějším než všeliký plamen a jedovatějším než jedovaté uštknutí." 45)

(Vašica, 170.)

26. Překladačská činnost byla předním úkolem a jádrem literární činnosti solunských Bratří. Povznést Slovanů mezi "veliké národy", založit pevné křesťanství v jejich zemích a jejich vzdělanost povýšit na evropskou úroveň v byzantsko-rímském srovnávacím měřítku, to především znamenalo dát jim hned na počátku kánon křesťanské literatury bohoslužebné, šíře náboženské i právní. Má-li, jak se zdá, pravdu Vašica, že knížeti Rostislavovi šlo v žádosti o učitele, s kterou se obrátil do Cařihradu, především o odborníky právní, pojal Konstantin přijatý úkol mnohem hlouběji: přinést Slovanům samostatnou křesťanskou vzdělanost jako celek, vytvořit na Moravě třetí vrchol evropského kulturního trojúhelníka (Řím - Byzanc - Morava) . 46)
27. Písmo svaté bylo v cyrilometodějské době s největší pravděpodobností přeloženo celé, kromě knih Makabejských, jak o tom máme výslovnou zprávu v Životě Metodějově. 47) Konstantinovou prací byl určitě překlad evangeliáře, žaltáře a apoštoláře ; kompletní části Nového zákona 48) překládali pravděpodobně oba Bratři společně, překlad Starého zákona je dílo Metodějovo (s výjimkou žaltáře).

Jestliže v původní tvorbě Cyrilově oceňujeme jeho originalitu a individualitu myšlenkovou i stylovou, vynikají jeho překlady vzácným smyslem pro adekvátní vyjádření a jemným citem pro zachování všech estetických hodnot originálu, 49) i když je přitom plně respektován systém zákonitosti a specifičnost jazyka, do něhož se překládá (v Cyrilových překladech nikdy není otrocká závislost na předloze, závislost, jež by poškozovala eleganci, libozvučnost, plynulost nebo dokonce správnost slovanského jazyka); pro názornost věrné reprodukce stylu stačí na příklad srovnat staroslověnský překlad prostých vyprávění z denního života, jak je nacházíme v evangeliu a ve Skutcích apoštolských, s básnickou dikcí staroslověnského překladu žaltáře, s dikcí některých projevů sv. Pavla, nebo dokonce s básnickými částmi liturgie. V tomto ideálním spojení významové věrnosti a přesnosti se smyslem pro zachování funkčních a estetických hodnot (básnické hodnoty nevyjímaje) je Konstantin dosud vzorem - asi nedostižným - překladatelům novodobým.

28. O liturgických knihách uvádí Život Metodějův, že se na jejich překladu podíleli bratři oba (kap. XV.). Byla přeložena liturgie mešní i breviární (hodinky; Život Konstantinův, kap. rovněž XV.). Dosud není definitivně vyřešena otázka, zda se na Moravě užívalo obřadu byzantského nebo římského; nejméně jisté je asi ten výklad, že se užívalo paralelně ritu obou, a vedle nich ještě "kompromisní" liturgie sv. Petra, což byla v podstatě římská liturgie s byzantským začátkem a koncem. 50)

O překladu liturgických textů platí totéž, co o textech biblických, s tím rozdílem, že v této oblasti byla poněkud větší volnost. Zajisté se tato volnost netýká na příklad mešního kánonu nebo vůbec mešního řádu (ordo missae). Zato třeba už v oracích, zachovaných v Kyjevských listech, 51) nacházíme jistou svobodu v překladu, která vede až k volné parafrázi, v jednom případě k modlitbě vlastně zcela nově složené (modlitba za vlast; znění viz na konci této studie). V staroslověnském třebniku - rituále je řada modliteb, k nimž se nepodařilo najít řecké ani jiné cizojazyčné předlohy; je pravděpodobné, že mnohé z nich byly složeny na Moravě staroslověnsky (jsou to zejména modlitby, týkající se zemědělského života).

29. Z velkomoravských překladů textů právních máme zachován (1) Zakon sudnyj ljudem, (2) nomokánon a (3) penitenciál. - Zakon sudnyj ljudem je trestní zákoník pro světské lidi a je to nejstarší zachovaný zákoník slovanský vůbec. Je přeložen ze zákoníka řeckého (Eklogy), ale nalézáme tam četné prvky práva západního; kromě textu

přeloženého, jehož je většina, jsou v zákoníku i pasáže původní, zpracované podle tradic domácího práva slovanského, zvláště ustanovení o svědčících⁵²příklad :

"V každé při a žalobě a udání je povinností knězete a soudce nepřijímat udání bez mnohých svědků, ale třeba říci stranám a žalobcům a udavačům : Nedokážete-li to přísězníky, jak velí i zákon Boží, očekávejte, že přijmete též trest, který jste vyslovili proti druhému."

(Zakon sudnyj ljudem, §2; Vašica, 149.)

30. Nomokánon je sbírka zákonů církevních (řecky kanones) i občanských řec. nomoi , pokud se týkají církve. Byl přeložen z kodexů řeckých a měl značnou důležitost mimo jiné také v zápase o církevněprávní nezávislost diecéze moravské ve sporech s bavorskými biskupy.
31. Penitenciál byla příručka pro zpovědníky, směrnice, jak ukládat kajníckovi pokání podle závažnosti viny i podle situace penitenta; nejstarší záznam slovanského textu je zachován už v rukopise z XI. století. Byl přeložen z latiny, a to ve výtahu, přičemž byl překlada- tel ve výběru značně samostatný - řídil se místními moravskými poměry a potřebami, které z nich vyplývaly. Sama existence staro- slověnského překladu penitenciálu dosvědčuje, že na Moravě byla řada slovanských kněží, kteří latinsky neuměli; penitenciál se totiž běžně nepřekládal (bylo to dokonce zakázáno), nesměli jej číst laikové, ba ani ne všichni klerici, byla to kniha určená výslovně pro zpovědníky.⁵³)
32. Překlad nomokánonu je bezpečně dílem Metodějovým; o obou ostat- ních překladech právních textů, tj. o Zakonu sudném ljudem a o pe- nitenciálu nelze s jistotou říci, který z obou Bratří je autorem, anebo zda se na překladu podíleli oba, snad i s učedníky. J. Vašica se je- den čas klonil k názoru, že Zakon sudnyj přeložil Konstantin, ale v posledních shrnujících statích se k tomu nevyjádřil (nepokládal to za dost jisté - podle ústního sdělení). "Tyto tři památky juridi- ckého obsahu svědčí o snaze obou Bratří dát pevnou církevně právní strukturu svému misijnímu dílu na Velké Moravě. Byl to však zá- roven mocný zásah do právních poměrů moravské říše, jehož prak- tické důsledky budou muset být teprve studovány" (Vašica, 63) .
33. Teologická literatura slovanská by ve středověku nebyla mohla být považována za dostatečně úplnou, kdyby byla vůbec chyběla patristika.

Skutečně, na konci výčtu spisů přeložených Metodějem se uvádějí také "Knihy sv. Otců" ("otč'skyje knigy"). Není jasno, které spisy to byly; dosud bylo vysloveno několik názorů,54) podle mého mínění vesměs málo pravděpodobných. Domnívám se, že to byly čtyři knihy Dialogů sv. Řehoře Velikého.55) Dnes známe dva různé staroslověnské překlady Dialogů; ten, který je rukopisně mladší (znám jen rukopisy z XVI. stol. a mladší, zachované vesměs na ruské půdě), je textově zřetelně s t a r š í . Všechny mně známé rukopisy této redakce jsou v nadpise přímo označeny jako Paterik rimskij, což znamená římské knihy sv. Otců. Jazyk i překladová technika má starobylý, cyrilometodějský charakter; a co snad je nejdůležitější: vlastní spis je přeložen z řečtiny, ale předmluva je prokazatelně pořízena z předlohy latinské. Slovo portus (přístav) se nepřekládá výrazem pristanište, jež je běžné v Novém zákoně, ale typicky "vnitrozemským" ekvivalentem převoz (přívoz), což svědčí o tom, že překlad byl pořízen patrně v prostředí středoevropském, kde Slované znali jen "miniaturní přístavy" - přívozy (samo slovo převoz je sice obecně slovanské, nepochybně praslovanské, ale vesměs jen ve významu přívoz, nikoli přístav).

Kromě toho jsou asi cyrilometodějského původu i některé překlady homilí (kázání), vesměs z originálů řeckých.

34. Přehled zachovaného díla cyrilometodějského podle literárních druhů:

Dílo	Druh	Autor (Cyril) (Metod) z řec./lat.	Původní dílo	Nejstarší dochov., rukopis (strojlet)	Zde §	Poznámky
1 Písmo sv. Starého a Nového zákona	biblický text	CM	překlad z ř.	* XI, XII **	27	Evanga a žalt. * Apošř.a. St.z. **
2 Liturgie byzantská	liturg. texty	CM	překlad z ř.	XI	28	
3 Liturgie římská	liturg. texty	CM	překlad z l.	IX(X) *	28	Tzv. Kyjevské * listy, nejstar. slov. pam. výbec dosud nevyd.
4 Liturgie sv. Petra	liturgické texty	C?	překlad z ř.	XVII *	28	
5 Kánon sv. Dimitrije Solunského	liturg. poezie	C	pův. dílo	XI	19	
6 O pravé víře	dogmat. traktát	C?	pův. dílo	XIV	22	
7 Dialogy sv. Řehoře Vel.	patristika	M	překlad z ř. *	XVI	33	Předmluva * z lat.
8 Výbor kázání	homiletika	CM	překlad z ř.	XI	33	Nejasné (Supř?)
9 Zákon sudnyj ljudem	tresní zákoník	C?M?	Překlad z ř. a pův. dopln.	*XIII	29	
10 Nomokánon	právo obč. i církv.	M	překlad z ř.	XIII	30	
11 Penitenciál	právní příručka pro zpovědníky	C?M	překlad z l.	XI	31	
12 Adhorrace k soudcům - kněžským	veš; velmi úzce souvisí s právem	M	původní dílo	XI	25	
13 Chersonská legenda	historie, hagiogr. *	C	Konst. pův. ř.	XV	18	téz panegyrik *
14 Život Konstantinův	historie, hagiogr. *	M spo- lusanot	původní dílo	XV	20	téz Konst. řec. * či a básně
15 Život Metodějův	historie, hagiogr.	záci:	původní dílo	XII	[24]	
16 Předmluva k překladu evangeliafe	teorie překladu	C	původní dílo *	XI/XII	15	Konst. pův. řec. *
17 Předpřev k překladu evangelia(Proglae)	poezie	C	původní dílo	XIII	16	
18 Abecední básen	poezie	C?	původní dílo	XIV/XV	17	

Poznámka. Přihlížíme zde jen k vlastnímu dílu sv. Konstantina-Cyriila a Metoděje, nikoli k literární činnosti jejich žáků a následovníků; jen Život Metodějův je sem pojat, protože se zvláště bezprostředně váže k Metodějově činnosti a protože se v něm zachovaly - asi značně autenticky - některé jeho výroky a projevy.

35. Cyrilometodějský literární odkaz představuje podivuhodně organický a semknutý celek: tvoří jej překlad Písma sv. i liturgie, díla dogmatická, patristická, homiletická, rétorická, literatura právní, historicko-hagiografická, teorie překladu, poezie. Podle počtu titulů je velmi dobře vyvážen poměr původních děl a překladů (obojí po devíti). Rozsahově převládají překlady - už se zřetelem na značný objem Starého i Nového zákona; i to však bylo úměrné potřebám: Slované museli mít základ, ten základ, který v Byzanci a v Římě rostl po staletí. Zároveň však zásluhou Konstantinovou (i Metodějovou) nezůstali Slované ani na samém počátku zrodu vlastní, samostatné písemné kultury jen stranou pasivní, přijímající.; původní tvorbou přispěli ihned vynikajícími díly trvalých hodnot do společné pokladnice literatury a vzdělanosti evropské i lidské vůbec. Skutečnost, že tato díla čteme s pravým etickým i estetickým prožitkem i dnes, dokazuje pravdivost tohoto závěru.

Dílo Konstantinovo sehrálo velkou a slavnou úlohu v kulturním dění IX. věku a jeho bohoslužebný jazyk, myšlenka struktury písma, jeho ideový odkaz i písemnictví jím vytvořené má významné, vznešené a čestné místo i v ž i v é přítomnosti století dvacátého.

"Na království naše shlédni, Pane,
ve svém milosrdenství,
a nevydávej našeho cizím,
a neobrat nás v plen
davům pohanským."

(Kyjevské listy, modlitba za vlast,
deváté století.)

P O Z N Á M K Y

- 1 Srov. a u t o r , Konstantinova koncepce slovanské (moravské) kulturní svébytnosti, *Via* 2 (1969) 17 - 20.
- 2 Podle jejich mínění; jazyky jako syrský, arménský, gruzínský atd. pomýjeli mlčením; měli pravděpodobně na mysli úzus běžný ve větších částech Evropy, anebo o jazykové praxi v liturgii starých východních národů a kultur opravdu poprvé slyšeli až z Konstantinovy obranné řeči ? O trojjazyčnících a o Konstantinově sporu s nimi viz *Život Konstantinův*, kap. XVI; vydání : P. A. L a v r o v , *Materialy po istorii slavjanskoj pis'mennosti*, Leningrad 1930, 29 - 33, 62 - 64; F. G r i v e c - F. T o m š i ě , *Constantinus et Methodius Thessalonicenses*; *Fontes*, Zagreb 1960, 134-138, 205-208 (stsl. text a lat. překlad); - český překlad: J. V a š i c a , *Literární památky epochy velkomoravské*, 863-885, Praha 1966, 205 - 208, a tamtéž pozn. na str. 224, 226, a 245; - vědecký rozbor : F. G r i v e c , *Konstantin und Method, Lehrer der Slaven*, Wiesbaden 1960, 64, 76, 78, 115. O zavedení staroslověnštiny do liturgie srov. nejnověji studii I. D u j č e v a , Il problema delle lingue nazionali nel Medio Evo e gli Slavi, *Ricerche slavistiche* 8(1960) 39 - 60.
3. V pravopise zůstávaly dlouho litery pro hlásky zaniklé nebo vývojem změněné, např. jery, znaky pro nosovky, několikeré i apod. Jen v chorvátské hlaholici se zásoba liter poměrně značně pružně přizpůsobovala hláskoslovnému vývoji a nepotřebná písmena se eliminovala.
4. Také v Bulharsku jde o církevní slovanštinu, poněvadž kritériem jazykové normy byla především k n i ž n í podoba jazyka zděděného z X. - XI. stol.; prvky, které vývoj přinesl v bulharštině, pronikaly do spisovného jazyka spíše živelně než programově (typickým příkladem jsou např. "chyby" v pádech, když v bulharštině zanikala syntetická deklinace, tj. sklonování s pádovými koncovkami). - Termínu s t ř e d o bulharský se užívá proto, že Bulhaři už tradičně označují názvem jazyk starobulharský staroslověnštinu; stejně považují také středobulharskou redakci církevní slovanštiny za další vývojovou etapu bulharského jazyka. Je to sice v podrobnostech jiné pojetí než naše (kde zdůrazňujeme mezislovanskou povahu a funkci staroslověnštiny i církevní slovanštiny), ale lze je přijmout jako odůvodněný jiný názor.
5. Na rumunském území se mluvilo neslovanským, románským jazy-

- kem a kulturní vlivy spolu s písemnictvím tam pronikaly jak ze slovanského jihu, tak i z východu (z Bulharska i z Rusi).
6. Srov. J. K u r z, Církevněslovanský jazyk jako mezinárodní kulturní (literární) jazyk Slovanstva, Čs. přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, 13 - 35; - týž, Význam činnosti slovanských apoštolů Cyrila a Metoděje v dějinách slovanské kultury, Slavia 32 (1963) 309 - 326. - O pozdní církevní slovanštině a částečně i o dalším období (novocírkevněslovanském) obsáhle pojednává N. I. T o l s t o j, Vzaimootnošeniye lokal'nykh tipov drevneslavjan - skogo literaturnogo jazyka pozdnego perioda (vtoraja polovina XVI - XVII v.), Slavjanskoje jazykoznanije, Moskva 1963, 230 - 272.
 7. Pojem jazyk sakrální chápu širě než jazyk liturgický: za texty liturgické považují misál - liturgikon - služebník, breviář - horologion - časoslov, rituál - euchologion - trěbník, direktář - typikon - tipik apod.: do okruhu písemnictví sakrálního zahrnují navíc např. c e l ý text Písma sv. (i ty části, které se v liturgií nečtou), životy svatých (i mimo breviální lekce) atd.
 8. Srov. a u t o r, Charvátskohlaholská slovanská liturgie v současné době, Časopis kat. duchovenstva 88 (113) (1948) 54 - 57; podrobně S. S m r ž í k, The Glagolitic or Roman-Slavonic Liturgy, Cleveland-Rome, 1959, 23 - 26.
 9. Srov. A. R a e s, Introductio in liturgiam orientalem, Romae 1947, 207 - 210.
 10. Srov. J. V a j s, Slovanská liturgie ve XX. století, Věstník Společnosti sv. Cyrila a Metoděje (vědeckého odboru Akademie křesťanské v Praze) 4 (1920) 2 - 14.
 11. Srov. B. O. U n b e g a u n, L'héritage cyrillo-méthodien en Russie, Cyrillo-Methodiana, zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863 - 1963, Köln-Graz 1964, 470 - 482.
 12. Viz B. H a v r á n e k, Expanze spisovné češtiny ve středověku, Vývoj spisovného jazyka českého, Čs. vlastivěda (dodatky), Praha 1936, 44 - 48; - týž, Expanze spisovné češtiny od XIV. do XVI. století, Co daly naše země Evropě a lidstvu I, Praha 1940, 53 - 59.
 13. Srov. V. A. I s t r i n, 1100 let slavjanskoj azbuki, Moskva 1963, 169 - 171.
 14. A. F r i n t a, Mezinárodní význam českých pravopisných soustav, Co daly naše země Evropě a lidstvu I, Praha 1940, 59 - 61.

15. Vydal A.V. Š e m b e r a , Magistri Ioannis Hus Orthographia Bohemica (A.V. Š e m b e r a , Mistra Jana Husi Ortografie česká), Víděň 1857 (sep. z Miklošičovy Bibliotheca Slavica); - J. S c h r ö p f e r , Hussens Traktat "Orthographia Bohemica" V iesbaden 1968 (serie: Slavistische Studien, IV).
16. Překlad: 1. A stejně tak (tj. jako židě v abecedě hebrejské) mají Slované (písmena) chir a ša (tj. litery pro cha š) . - 2 . Slované však neužívají samého d, proto, kde my říkáme děva, tj. panna, oni říkají deva. - 3. Podobně, jestliže se (Čechové)chtějí v řeči shodovat se svými otci Slované, řeknou gus, gubi, guby, tj. hus (= novočes. husa), hubi, huby. - 4. O h, které Slované nemají, je třeba vědět - 5. Naopak však Slované nemají (tvrdé) ě , nýbrž l.
17. Karel IV. užívá označení lingua slavonica na různých místech v zakládací listině emauzského kláštera z 21. XI. 1347, viz L. H e l m - l i n g - A. H o r c i c k a , Das vollständige Registrum Slavorum, Prag 1904, 8 - 12; - v dalších listinách Karla IV. je již běžné označení conventus monasterii Slavorum nebo monasterium Slavorum ordinis S. Benedicti atp., v. tamtéž, str. 21 a násl.; - ". . et instituit in eo fratres Sclavos, qui literis sclavonicis missas celebrarent et horas psallerent", tj. ". . a ustanovil v něm (v emauzském klášteře) bratry Slované, aby slovanskými písmeny sloužili mše a zpívali hodinky", Kronika Beneše Krabice z Weitmile, lib. IV., vyd. J. Emler in: Fontes rerum bohemicarum IV, Praha 1884, 516.- "Sperno vzhriem Sclavos Sloveniny zkrivené pravos; isti ti variant proměníjí řeč kazie cassant", vydání : V. F l a j š h a n s, Klaret a jeho družina, sv. I: slovníky veršované, Praha 1926, 104, verš 17 - 18; - ". . . Et qui vult, potest hoc in Praga apud Slavos experiri", tj. A kdo chce, může si to ověřit v Praze u Slovanů (tj. u slovanských mnichů v Emauzích), traktát Jana z Holešova (z r. 1397) o písni Hospodine pomiluj ny, rkp. NUK III D 17, fol. 16b, vydání : Z. N e - j e d l ý , Dějiny husitského zpěvu, kniha I : zpěv předhusitský, 2. vyd., (Praha) 1954, 420, český překlad : Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, ČSAV, Praha 1957
18. Smíšený dialekt ikavsko-ekavský byl právě charakteristický pro emauzské mnichy charvátského původu; v. Schröpfer, v cit. díle, 61, pozn. k řádku 1. - Termíny ikavský a ekavský označujeme nářečí srbskocharvátského jazyka; přibližně je lze charakterizovat tak, že ikavská nářečí mají i místo českého ě (diva, čes. děva), ekavské pak e (deva); je ještě třetí skupina, nářečí jekavská, která mají je nebo ije (djevica) .

19. Karel IV. píše v zakládací listině, že slovanský jazyk (lingua slavnica), který budou pěstovat mniši v Emauzích, je tím jazykem, do něhož přeložil - podle tehdejších představ - sv. Jeroným Písmo sv., a vysvětluje: "... ob reverentiam et memoriam gloriosi confessoris beati Jeronimi ... translatoris ... sacrae scripturae de ebraica in latinam et slavicam linguas, de qua, siquidem slavnica, nostri regni Boemiae idioma sumpsit exordium primordialiter et processit," tj. z úcty a na památku slavného vyznavače sv. Jeronýma, ... překladatele ... Písma sv. z jazyka hebrejského do latinského a slovanského, z něhož, totiž ze slovanského, původně vzniklo a vyvinulo se nářečí našeho království Českého, vydání: Hemling-Horcicka, v cit. díle, 10. - "Ubi sciendum est, primo quod nos Bohemi et genere et lingua originaliter processimus a Charvatis, ut nostrae chronicae dicunt seu testantur, et ideo nostrum boemicale ydioma de genere suo est charvaticum ydioma, nam praecise charvaticum ydioma nobiscum intravit ad istas silvas et ad haec deserta, ... Et ideo in principio omnes Bohemi in hac terra loquebantur praecise ut modo loquuntur Charvati, sed illud primum charvaticum ydioma huius terrae remote abiens huc a sua charvatica terra per diversos et longos temporis successus ita est in se immutatum in hac terra, quod iam aliter loquimur quam Charvati et quam ante nos Boemi in hac terra loquebantur", tj. tu jest třeba vědět nejprve, že my Čechové i rodem i jazykem původně pocházíme od Charvátů, jak praví nebo dosvědčují naše kroniky, a proto náš český jazyk svým rodem je jazyk charvátský. Právě charvátský jazyk to byl, který s námi vstoupil do těchto hvozdů a do těchto pouští . . . , a proto na počátku všichni Čechové v této zemi mluvili právě tak, jak nyní mluví Charvátí; ale onen prvotní jazyk charvátský této země, v dalekém odloučení od své charvátské vlasti, v průběhu rozličných a dlouhých časů se v této zemi ve své podstatě tak proměnil, že mnohé již mluvíme jinak než Charvátí a než před námi mluvili Čechové v této zemi, tak píše Jan z Holešova (v. pozn. 17), fol. 16b, Nejedlý, 418 - 419, Výbor, 739.
20. Tato souvislost se tušila již dříve; značnou pozornost jí věnuje též Schröpfer (v cit. díle 55 - 57), ale podrobnosti, jež uvádíme dále, výslovně nekonstatuje. Třeba však podotknout, že u Husa jde o pomůcku, o "abecední větu", nikoli o pojmenování liter, jako je tomu v hlaholici a cyrilici; Hus sám písmena pojmenovával způsobem přejatým z latiny, tj. prostě slabičně, např. che (35b 11; Schröpfer, 62).
21. Druhá slabika slova az", tj. koncová slabika jerová, se v XV. stol. už dávno nevslovovala.

22. Skutečně jen nahodile ; pocházela patrně z akrostichické básně abecední, z básně, v níž jednotlivé verše začínaly písmeny podle abecedního pořádku; viz a u t o r , Azbučná básen z rukopisu Státní veřejné knihovny Sałytkova-Sčedrina v Leningradě (sign. Q 1202), Slovo 14 (Zagreb 1964) 5 - 24; - t ý ž (résumé), Unde litterarum nomina alphabeti palaeoslovenici duxerint originem, Zprávy Jednoty klasických filologů 9 (Praha 1967) 106 - 107.
23. Jistá obtíž je v gramatickém tvaru (akuz. pl.) slova buky (charv.- - hlah. buki).
24. Srov. např. F. S o m m e r , Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre, Heidelberg 1902, 31.
25. Husův traktát se zpravidla datuje rokem 1412. Někdy mezi r. 1412 a 1416 začali emauzští písaři při psaní češtiny hlaholící rozlišovat různými literami hlásky g (v cizích slovech) a h ; viz a u t o r , Emauzský hlaholský nápis - staročeský dekalog (Desatero), Slavia 31 (1962) 2 - 7 (zvl. str. 4). Nebyl to snad důsledek Husových rozhovorů o pravopise s těmito písaři ?
26. A. F r i n t a , O předloze Husovy reformy pravopisné, Listy filologické 67 (1940) 253 ; - F. R y š á n e k , Další zlomek českého hlaholského komestora, Slovanské studie (= Vajsův sborník), Praha 1948, 211 - 212 ; - Schropfer, v cit. díle, 29 ; - v hebrejských nadřádkových značkách (v masoře) hledá původ Husovy diakritické tečky B a l á z s J., Zur Frage der Typologie europäischer Schriftsysteme mit lateinischen Buchstaben, Studia Slavica Academiae Hungaricae 4 (1958) 251 - 292 , (srov. Schröpfer 25 a násl.) ; stejného názoru je nejnověji prof. E. S t a n k i e w i c z (Chicago), který o tom chystá studii ústní sdělení .- Rukopisy traktátu jsou anonymní, proto se pochybovalo o Husově autorství (zvláště J. P e k a ř) ; Schröpfer se nejnověji vyslovuje pro Husovo autorství, jako řada badatelů před ním (v cit. díle, 14; na str. 13 - 14 údaje o literatuře k této otázce) ; poprvé se Hus uvádí jako autor r. 1545. Domnívám se, že Hus autorem skutečně byl; k důvodům, jež byly vysloveny, bych dodal ještě tyto dva: 1. Sotva asi by mohlo jít o autorství břevnovského mnicha Jana z Holešova, jak na to pomýšlel Pekař, čteme-li v abecední větě slova "(Ježíš . . .) lákán mnoho od ďábla i od kněží bieše i jest ", zatím co při Husově otevřené dikci je to dobře pochopitelné. 2. Nemusí být právě jen náhoda, že autorovi traktátu při výkladu o změně původního slovanského g v české h jako první příklad napadlo právě slovo hus.
27. Tento citát i všechny další ukázky ze staroslověnských literárních

děl uvádíme (pokud výslovně nepodotýkáme něco jiného) v překladu J. Vašici, někdy s drobnými úpravami vlastními; na konci citujeme v závorce - např. (Vašica, 101 - 102) stránky jeho knihy Literární památky epochy velkomoravské (v.pozn. 2).

28. Textologicky je zajímavé, že dva verše Abecední básně souvisí s Předzpěvem k evangeliu (Proglasem):

Abecední modlitba:

Předzpěv (Proglas):

1 Az" jesm' v' semu miru svět"	4 Svět" bo jesm' v' semu miru semu
Já jsem světlo světa	Nebot' jsem světlo tohoto světa
6 Jest" gněv" moi na grěš' niky	32 Zakona iže na grěchov' nago
Hněv můj jest proti hříšníkům	Zákona, jenž je proti hříšnému

V studii, citované v pozn. 22, jsem si toho nepovšiml.

29. Sám fakt nalezení ostatků a přenesení je nepochybný; není však historicky jisté, zda to skutečně byly relikvie římského papeže Klimenta I. nebo nějakého jiného světce-mučedníka; srov. F. D v o r n í k , Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, Prague 1933, 190 - 196.
30. J. V a š i c a , Původní staroslověnský liturgický kánon o sv. Dimitriovi Solunském, Slavia 35 (1966) 513 - 524.
31. Toto mínění převládá dnes takřka úplně. Zastáncem teorie, že Život Konstantinův i Život Metodějův jsou překlady nezachovaných řeckých originálů, je v současné době zejména A. V a i l l a n t ; srov. nejnověji v jeho Textes vieux-slaves, Paris 1968, sv. I: "Avant-propos", sv. II: str. 25.
32. Srov. např. Vašica, Lit. pam. (v.pozn.2) , 88.
33. Podle výslovné zmínky na konci X.kapitoly Života Konstantinova sepsal Konstantin disputaci se židy v Chersonu řecky a Metoděj přeložil spis do slovanštiny, přičemž provedl i jisté redakční úpravy; ani originál, ani překlad však dnes nejsou známy.
34. Srov. např. F. G n i d o v e c , Vliv sv. Gregorija Nazianskega na sv. Cirila in Metodija ter na njuni Žitji, Ljubljana 1942 ; - F. G r i v e c , Cirilove pradedske časti, Bogoslovni Vestnik (Ljubljana 1935) 211 - 213 ; - týž, Konst. und Method (v.pozn. 2), 29 - 34 (kapitola "Sophia und die urvaterlichen Ehren") ; - Vašica, Lit. pam., 52, 213 - 214 .

35. Grivec - Tomšič, *Const. et Meth. Thess.*, (v. pozn. 2), 51 - 52.
36. Tamtéž, 211, pozn. 5.
37. Chtěl bych v této souvislosti upozornit na jednu podrobnost, jejíž pravděpodobnost je však velmi problematická. Řečtí vzdělanci byzantského období rádi manipulovali s hříčkou možnou v řeckém písmě, totiž s tzv. isopsefií; je to důvtipná kombinace literních a číselných hodnot řeckých písmen (každá litera má číselnou hodnotu, liter se užívá také ve funkci číslic: a značí číslo 1, b=2, i = 10, r = 100 atd.), např. místo amén psávali písmena koppa théta (q th); q th znamenají jako číselné znaky 99, slovo amén dává rovněž součet 99 ($a=1, m=40, é=8, n=50$). Na podzim r. 860 byl Konstantin vyslán k Chazarům, Není pochybnosti o tom, že tato misie měla v mnohém směru velký význam v jeho životě, nejslavnějším výsledkem bylo nalezení ostatků sv. Klimenta. A číselný součet jména Kyrillos tj. Cyril dává - 860 ($20 + 400 + 100 + 10 + 30 + 30 + 70$ 200 = 860). V Byzanci byla sice tehdy křesťanská éra ještě neznámá, ale v Římě kde Konstantin řeholní jméno přijal, se jí už užívalo. - O isopsefii srov. V. G a r d t h a u s e n, *Griechische Palaographie, die Schrift, Unterschriften und Chronologie im Altertum und im byzantinischen Mittelalter*, 2. vyd., Leipzig 1913, 307 a násl. (o křesťanském letopočtu, str. 450 a násl.); - o posláni u Chazarů srov. Grivec, *Const. und Meth.* (v. pozn. 2), 47 - 54.
38. Viz též Grivec, *Const. und Meth.*, 28 - 29 (kapitola "Definition der Philosophie").
39. Pokud jde o tento výklad rozsahu jeho vysokoškolské katedry v Cařihradě, srov. Vašica, *Lit. pam.*, 214, odst. 4.; tam i další odkazy na literaturu předmětu.
40. Základ je dán zejména F. G r i v c e m; srov. hlavně *De fontibus theologiae ss. Cyrilli et Methodii, Acta Conventus Velehradensis* (1936) 13 - 22, dále Grivec-Tomšič, *Const. et Meth. Thess.* (v. pozn. 2), Appendix ad partem quartam : I. Constantini philosophia atque honores praeavit, II. Acedia, segnitie, certamen, str. 240 - 252, a konečně v jeho článku, který vyšel postupně: *Erlebnisse und Forschungsergebnisse, Cyrillo-Methodiana* (v. pozn. 11), 148 - 160; všude tam jsou též podrobné odkazy na rozptýlenou literaturu předmětu. Mnoho z této oblasti je též porůznu v díle Vašicově, nejpřehledněji se o tom lze informovat z komentáře v *Lit. pam.* - Již v době tisku této publikace (v červenci 1969) jsem dostal sloupcovou korekturu Vašicova článku *Zur grossmährischen und altschlechtschen Hymnodie*, který posmrtně vyjde ve sborníku *salcbursko-řezenského kongresu slovanské historie* (pravděpodobně další svazek s názvem

"Cyrillo-Methodiana", srov. zde např. pozn. 11); Vašica tam aspoň ve stručnosti upozorňuje na konkrétní stopy teologie sv. Řehoře Nyského v Konstantinově díle a alespon naznačuje cestu dalšímu bá-dání v tomto směru.

41. Viz Grivec, Konst. und Meth., 225 - 227 (kapitola "Die Schrift vom wahren Glauben"). - Latinský překlad tohoto obtížného textu pořídil pro potřebu akad. Slovníku jazyka staroslověnského V. T k a d l - ě í k (v rukopise).
42. Srov. Vašica, Lit. pam., 220.
43. Slova Konstantinova, jež řekl před smrtí Metodějovi (Život Meto-dějův, kap. VII., Vašica, 236).
44. Dokázal to Vašica; srov. přehledně v jeho Lit. pam., 70 - 73.
45. J. V a š i c a, Kirillo-mefodijevskije juridičeskije pamjatniki,, Vo-prosy slavjanskogo jazykoznanija 7 (1963) 12 - 33.
46. Viz pozn. 1.
47. Kap. XV., Vašica, 240. - Pochybnosti, které občas někteří badatelé projevují, se týkají jen úplnosti překladu rozsáhlého Starého zákona (z knih novozákonních se pochybovalo jen o překladu apokalypsy, která je na Východě textem deuterokanonickým). Jedinými důvody k nejistotě bylo to, že starozákonné texty jsou vesměs zachovány jen v poměrně mladých opisech a to ještě mezerovitě (kromě žal-táře, který byl v cyrilometodějské době přeložen v úplnosti zcela nepochybně), a pak okolnost, že Život Metodějův uvádí, že Metoděj přeložil Starý zákon za osm měsíců, což se zdá být doba neúměrně krátká. Jazykový rozbor dochovaných starozákonních textů však potvrzuje velikou starobylost překladu. Ostatně, přečteme-li podrobně zprávu Života Metodějova, vysvítá z ní, že Metoděj se na tuto práci na sklonku života mimořádně soustředil, že měl spolupracovníky, velmi zručné tachygrafy (rychlopisce), jimž překlad diktoval: "Potom, když se oprostil o d e v š e h o s h o n u a p é č i s v o u v r h l n a B o h a, posadil napřed ze svých učedníků d v a k n ě - z e, z d a t n ě r y c h l o p i s c e, a přeložil v b r z k u všechny knihy Písma, kromě Makabejských, z řeckého jazyka na slovanský v osmi měsících, od měsíce března kdy začal překládat, do dvacáté-ho šestého dne měsíce října. Po ukončení pak vzdal náležitý dík a slávu Bohu, jenž dává takovou milost a zdar, a obětoval se svým duchovenstvem svatou a tajemnou obětí a oslavil svátek sv. Dimitrije (tj. 26. X., srov. zde §19). Neboť dříve s Filosofem (tj. s Konstan-tinem) přeložil toliko evangelia s Apoštolem a vybranými službami

církevními." I životopisec je si tedy vědom, že se tak stalo v rekordně krátkém čase a zdůrazňuje to. Podotkněme ještě, že překladatelská práce proběhla v době od jara do podzimu, kdy bylo lze dlouho pracovat za denního světla. - K celé otázce Srov. Grivec, Konst. und Meth., 133, 169; - Vašica, Lit. pam., 85.

48. Evangeliař (aprakos - evangelium) = evangelní perikopy (tj. ty části evangelií, jež se čtou při liturgii) upravené podle svátků a dní církevního roku.(Srov. Život Konstantinův, kap. XIV. a XV., Vašica, 203 a 204.) - Apoštolář (aprakos - apoštol) = perikopy ze Skutků apoštolských a z listů apoštolských, rovněž uspořádané podle církevního roku. - Kompletorní čtení = ty části Písma sv., které se při liturgii nečtou. Pro úvahu o cyrilometodějském překladu Písma můžeme pod kompletorní čtení zahrnout i perikopy, jež se čtou na menších svátcích; podle jazykového rozboru textů se totiž zdá, že nejdříve byly přeloženy jen lekcionáře zkrácené, tj. perikopy na významnější svátky v roce.
49. Srov. např. o žaltáři: J. H a m m , Zur Verskunst Konstantin-Kyrills, Cyrillo-Methodiana (v. pozn. 11), 382 - 392; - velmi zajímavá studie J. V l á š k a o poeticko-estetických hodnotách v Konstantinově překladu žaltáře vyjde ve Slavii 38 (1969) , seš. 3 (v tisku); - srov. též výše v §15.
50. Srov. Grivec, Konst. und Meth., 179 - 184; Lit. pam., 224.
51. Kyjevské listy jsou nejstarší známá souvislá slovanská jazyková památka vůbec. Je to hlaholský výňatek staroslověnského misálu (sakramentáře) západního obřadu. Obvykle se traduje, že rukopis byl psán v Čechách počátkem X. století, autor se však domnívá, že je to rukopis velkomoravský, z IX. věku. Objeveny byly v Jeruzalémě, nyní se chovají v Kyjevě (odtud pojmenování).
52. Srov. J. V a š i c a , Origine cyrillo-méthodienne du plus ancien code slave, dit Zakon sudnyj ljudem, Byzantinoslavica 12 (1951) 154 - 174.
53. Tím závažnější je, že jiný penitenciál byl později přeložen do církevní slovanštiny ještě i v přemyslovských Čechách; to znamená, že ani tam nebyli slovanští kněží neznalí latiny v mizivém množství. Je to jeden z vážných argumentů proti tvrzení, že by staroslověnská bohoslužba a kultura v Čechách neměla nepřetržitou kontinuitu v X. století, nebo že by snad byla jen okrajovou záležitostí; k této otázce srov. R. V e č e r k a , Velkomoravská literatura v přemyslovských Čechách, Slavia 32 (1963) 398 - 416 ; - O. K r á l í k , Nová fáze

sporů o slovanskou kulturu v přemyslovských Čechách, *Slavia* 37 (1968) 474 - 494 ; - o penitenciále : J. Vašica, *Církevněslovanský penitenciál českého původu*, *Slavia* 29 (1960) 31 - 48, - Kontinuitu a plodnost staroslověnské kultury v přemyslovských Čechách od IX. do XI. stol. bezpečně potvrzují spolehlivé argumenty, zvláště jazykové a filologické (rozbor památek) .

54. Přehled viz Grivec, *Konst. und Meth.*, 135 - 136; - Vašica, *Lit. pam.*, 252 - 253.
55. Kdysi připadl na tuto myšlenku už A. I. S o b o l e v s k i j , ale blíže ji neodůvodnil; v. v jeho díle *Materialy i issledovanija v oblasti slavjanskoj filologii i archeologii*, *Sbornik Otdelenija ruskogo jazyka i slovesnosti Imp. Akademii nauk* 88 (1910) 63, 111, 165, - nejnovější pojednání o Dialozích Řehořových : G. D u f n e r, *Die Dialoge Gregors des Grossen im Wandel der Zeiten und Sprachen*, Padova 1968.

Použitá literatura

a výběr dalších děl v oblasti cyrilometodějského bádání.

/Práce označené hvězdičkou lze doporučit pro první vážné obeznámení se s problematikou/

BALÁZS J. , Zur Frage der Typologie europäischer Schriftsysteme mit lateinischen Buchstaben, *Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae* 4 (1958) 251 - 292

DUFNER G. , Die Dialoge Gregors des Grossen im Wandel der Zeiten und Sprachen, Padova 1968

DUJČEV I., Il problema delle lingue nazionali nel Medio Evo e gli Slavi, *Ricerche slavistiche* 8 (1960) 39 - 60

DVORNÍK F., Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, Prague 1933

EMLER J., (vyd.), Kronika Beneše Krabice z Weitmile, *Fontes rerum Bohemicarum* IV., Praha 1884

FLAJŠHANS V., (vyd.), Klaret a jeho družina, sv. 1: slovníky veršované, Praha 1926

FRINTA A., O předloze Husovy reformy pravopisné, *Listy filologické* 67 (1940) 252 - 255

*FRINTA A., Mezinárodní význam českých pravopisných soustav, Co daly naše země Evropě a lidstvu I., Praha 1940, 59 - 61

GARDTHAUSEN V., Griechische Paläographie. Die Schrift, Unterschriften und Chronologie im Altertum und im byzantinischen Mittelalter, 2. vyd., Leipzig 1913

GNIDOVEC F., Vpliv sv. Gregorija Nazianškega na sv. Cirila in Metodija ter na njuni Žitji, Ljubljana 1942

GRIVEC F., Cirilove pradedske časti, *Bogoslovni Vestnik* (Ljubljana 1935) 211 - 213

GRIVEC F., De fontibus theologiae ss. Cyrilli et Methodii, *Acta Conventus Velehradensis* (1936) 13 - 22

- GRIVEC F., *Erlebnisse und Forschungsergebnisse, Cyrillo-Methodiana, zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863 - 1963*, Köln - Graz 1964, 148 - 160
- * GRIVEC F., *Konstantin und Method, Lehrer der Slaven*, Wiesbaden 1960
- * GRIVEC F. - TOMŠIČ F., *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes*, Zagreb 1960 (řada: Radovi Staroslavenskog instituta / Opera Instituti Palaeoslavici, 4).
- HAMM J., *Zur Verskunst Konstantin-Kyrills, Cyrillo-Methodiana* (viz Grivec, *Erlebnisse ...*), 382 - 392
- * HAVRÁNEK B., *Expanse spisovné češtiny od XIV. do XVI. století, Co daly naše země Evropě a lidstvu I.*, Praha 1940, 53 - 59
- HAVRÁNEK B., *Vývoj spisovného jazyka českého, Československá vlastivěda, serie II.*, Praha 1936
- HELMMLING L. - HORCICKA A., *Das vollständige Registrum Slavorum*, Prag 1904
- HORÁLEK K., *Úvod do studia slovanských jazyků*, 2. vyd. Praha 1962, bibliografie: 475 - 480
- ISTRIN V.A., *1100 let slavjanskoj azbuki*, Moskva 1963
- * JAGIČ V., *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, II. vyd.*, Berlin 1913
- KRÁLÍK O., *Nová fáze sporů o slovanskou kulturu v přemyslovských Čechách*, *Slavia* 37 (1968) 474 - 494
- KURZ J., *Církevněslovanský jazyk jako mezinárodní kulturní (literární) jazyk Slovanstva, Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě*, Praha 1958, 13 - 35
- * KURZ J., *Význam činnosti slovanských apoštolů Cyrila a Metoděje v dějinách slovanské kultury*, *Slavia* 32 (1963) 309 - 326
- LAVROV P.A., *Materialy po istorii slavjanskoj pis'mennosti*, Leningrad 1930
- * *Magnae Moraviae fontes historici, I. : Annales et chronicae*, vyd. D. BAR - TOŇKOVÁ, L. HAVLÍK, Z. MASARÍK, R. VEČERKA, Praha-Brno 1966; II. : *Textus biographici, hagiographici, liturgici*, vyd. D. BAR-

TOŇKOVÁ, L. HAVLÍK, J. LUDVÍKOVSKÝ, Z. MASARIK, R. VEČERKA, Brno 1967 (památky vydány v originále s českým překladem, komentář česky) ; svazek III, vyšel 1969 a IV. se připravuje.

MAREŠ F. V., Azbučná básně z rukopisu Státní veřejné knihovny Saltykova-Ščedrina v Leningradě (sign. Q 1202), Slovo 14 (Zagreb 1964) 5-24

MAREŠ V.F., Drevneslavjanskij literaturnij jazyk v Velikomoravskom gosudarstve, Voprosy jazykoznanija (1961) seš. 2, 12 - 23

MAREŠ F.V., Emauzský hlaholský nápis - staročeský dekalog (Desatero), Slavia 31 (1962) 2 - 7

MAREŠ F.V., Charvátskohlaholská slovanská liturgie v současné době, Časopis katolického duchovenstva 88 (113) (1948) 54 - 57.

* MAREŠ F.V., Konstantinova koncepcie slovanské (moravské) kulturní svébytnosti, Via 2 (1969) 17 - 20

MAREŠ F. V., Unde litterarum nomina alphabeti palaeoslovenici duxerint originem, Zprávy Jednoty klasických filologů 9 (1967) 106 - 107

MATEJKA L., Introductory Bibliography of Slavic Philology, Ann Arbor 1965, 19 - 24

NEJEDLÝ Z., Dějiny husitského zpěvu I: zpěv předhusitský, 2. vyd. Praha 1954

RAES A., Introductio in liturgiis orientalem, Romae 1947

RYŠÁNEK F., Další zlomek českého hlaholského komeštora, Slovanské studie (= Vajsův sborník), Praha 1948, 211 - 213

SCHRÖPFER J., Hussens Traktat "Orthographia Bohemica", Wiesbaden 1968, (řada: Slavistische Studien, IV)

Slovník jazyka staroslověnského / Lexicon linguae palaeoslovenicae, Praha 1958 - dosud seš. 18 (heslo m št ník) ; v úvodních statcích též přehled staroslověnských památek

SMRŽÍK S., The Glagolitic or Roman-Slavonic Liturgy, Cleveland-Rome 1959

SOBOLEVSKIJ A.I., Materialy i issledovanija v oblasti slavjanskoj filologii i archeologii, Sbornik Otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Imp. Akademii nauk 88 (1910)

- SOMMER F., Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre, Heidelberg 1902
- ŠEMBERA A. V., *Mistra Jana Husi Ortografie česká (Magistri Joannis Hus Orthographia Bohemica)*, Víden 1857 (řada: Bibliotheca Slavica, vyd. F. MIKLOŠIČ)
- TOLSTOJ N. I., *Vzaimootnošenija lokal'nych tipov drevneslavjanskogo literaturnogo jazyka pozdnego perioda (vtoraja polovina XVI-XVII v.), Slavjanskoje jazykoznanije*, Moskva 1963, 230 - 272
- *TUREK R., *Čechy na úsvitě dějin*, Praha 1963
- UNBEGAUN B. O., *L'héritage cyrillo-méthodien en Russie, Cyrillo-Methodiana (viz Grivec, Erlebnisse . . .)*, 470 - 482
- VAILLANT A., *Textes vieux-slaves, I., II.*, Paris 1968
- VAJS J., *Rukověť hlholské paleografie*, Praha 1932
- VAJS J., *Slovanská liturgie ve XX. století, Věstník Společnosti sv. Cyrila a Metoděje (vědeckého odboru Akademie křesťanské v Praze) 4 (1920) 2 - 14.*
- VAŠICA J., *Církevněslovanský penitenciál českého původu*, *Slavia* 29 (1960) 31 - 48
- VAŠICA J., *Kirillo-mefodijevskije juridičeskije pamjatniki, Voprosy slavjanskogo jazykoznanija 7 (1963) 12 - 33*
- *VAŠICA J., *Literární památky epochy velkomoravské, 863 - 885*, Praha 1966
- VAŠICA J., *Origine cyrillo-méthodienne du plus ancien code slave, dit Zakon sudnyj ljudem, Byzantinoslavica 12 (1951) 154 - 174*
- VAŠICA J., *Původní staroslověnský liturgický kánon o sv. Dimtrijovi Solunském, Slavia 35 (1966) 531 - 524*
- VAŠICA J. - VAJS J., *Soupis staroslovanských rukopisů Národního musea v Praze*, Praha 1957
- VAVŘÍNEK V., *Staroslověnské životy Konstantina a Metoděje*, Praha 1963 (řada: Rozpravy ČSAV, 73/7)
- VEČERKA R., *Velkomoravská literatura v přemyslovských Čechách, Slavia 32(1963) 398 - 416*

- *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, k vyd. přípr.
B. HAVRÁNEK, J. HRABÁK aj., Praha 1957
- *WEINGART M., Rukověť jazyka staroslověnského I., II., Praha 1938
- WEINGART M., Texty ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského
2. vyd. revid. J. KURZ, Praha 1949

Ve všech uvedených studiích a statích je bohatý odkazový materiál na další literaturu předmětu.

J m e n n ý r e j s t ř í k

Číslice bez dalšího označení znamenají odstavce; číslice v závorce s označením pozn. se vztahují na číslo poznámky.

Jména ze seznamu literatury na konci studie jsou sem pojata jen tehdy, není-li tentýž autor citován již v textu nebo v poznámkách (v tom případě je zde zkratka "Lit.").

- ADAM praotec 21
 BALÁŽS J. (pozn. 26)
 BARTOŇKOVÁ D. Lit.
 BENEDIKT sv. (pozn. 17)
 BENEDIKT XV. 7
 CYRIL Alexandrinský 21
 CYRIL, viz Konstantin
 DIONYSIOS Areopagita 21
 DIMITRIJ Solunský 19, 34
 (pozn. 30)
 DUFNER G. (pozn. 55)
 DUJČEV I. (pozn. 2)
 DVORNÍK F. (pozn. 29)
 EMIER J. (pozn. 17)
 EULOGIOS kněz 21
 FLAHJŠHANS V. (pozn. 17)
 FRINTA A. 13 (pozn. 14, 26)
 GARDTHAUSEN V. (pozn. 37)
 GRIVEC F. (pozn. 2, 34, 35, 36,
 37, 38, 40, 50, 54)
 HADRIÁN II. 18
 HAMM J. (pozn. 49)
 HAVLÍK L. Lit.
 HAVRÁNEK B. (pozn. 12)
 HELMLING L. (pozn. 17, 19)
 HORÁLEK K. Lit.
 HORCICKA A. (pozn. 17, 19)
 HRABÁK J. Lit.
 HUS Jan 12, 13
 (pozn. 15, 20, 25, 26.)
 MIKLOŠIČ F. (pozn. 15)
 MOJŽIŠ starozákonní 15
 NEJEDLÝ Z. (pozn. 17, 19)
 PAVEL sv. 27
 PEKAŘ J. (pozn. 26)
- INOCENC IV 7
 ISTRIN V. A. (pozn. 13)
 JAGIČ V. Lit.
 JAN z Holešova 12 (pozn. 17, 19, 26)
 JAN Nepomucký 7
 JERONÝM sv. (pozn. 19)
 KAREL IV. 7, 12, pozn. (17, 19)
 KLARET 12 (pozn. 17)
 KLIMENT I., sv. 18, 21 (pozn. 29, 37)
- KONSTANTIN Filosof = sv. Cyril
 1, 2, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 15
 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23,
 24, 25, 26, 27, 28, 32, 34, 35,
 (pozn. hlavně: 31, 33, 37, 43, 47, 49)
 KRABICE z Weitmile Beneš (pozn. 17)
- KRÁLÍK O. (pozn. 53)
 KURZ J. (pozn. 6)
 LAVROV P. A. (pozn. 2)
 LIDMILA sv. 7
 LUDVIKOVSKÝ J. Lit.
 LUKÁŠ evang. (pozn. 24)
 MAREŠ F. V. (pozn. 1, 8, 20, 25, 46, 51)
 MASARIK Z. Lit.
 MATEJKA L. Lit.
 METODĚJ, bratr Konstantinův
 1, 7, 14, 18, 20, 21, 22, 24, 25, 27, 28,
 32, 34, 35, (pozn. hlavně 31, 33, 43,
 47)
 ŠEMBERA A. V. (pozn. 15)
 TKADLČÍK V. (pozn. 41)
 TOLSTOJ N. I. (pozn. 6)
 TOMŠIČ F. (pozn. 2, 35, 36, 40)
 TUREK R. Lit.

- PETR sv. 24, 28, 34
PLATÓN řec. filosof 21
PROKOP sv. 7
PSEUDO-DIONYSIOS 21
RAES A. (pozn. 9)
ROSTISLAV kníže 26
RYŠÁNEK F. 13 (pozn. 26)
ŘEHORĚ Naziánský 20, 21
 (pozn. 34)
ŘEHORĚ Nyský 21
ŘEHORĚ Veliký 33, 34
 (pozn. 55)
SCHRÖPFER J. 12, 13
 (pozn. 15, 18, 20, 26)
SMRŽÍK S. (pozn. 8)
SOBOLEVSKIJ A. I. (pozn. 55)
SOMMER F. (pozn. 24)
STANKIEWICZ E. (pozn. 26)
SVATOPLUK kníže 14
UNBEGAUN B. O. (pozn. 11)
VÁCLAV sv., 7
VAILLANT A. (pozn. 31)
VAJS J. 7, 10 (pozn. 10, 26)
VAŠICA J. jako autor 17, 19, 21,
26, 32 (pozn. 30, 32, 34, 39, 40, 42,
44, 45, 47, 50, 52, 53, 54) - jako pře-
kladatel : 15, 16, 17, 19, 20, 21, 24
25, 29 (pozn. 27, 43, 47, 48)
VAVŘÍNEK V. Lit.
VEČERKA R. (pozn. 53)
VINTR J. rejstříky
VLÁŠEK J. (pozn. 49)
VOJTĚCH sv. 7
WEINGART M. Lit.

Seznam použité literatury a jmenný rejstřík sestavil univ. asist.
Dr. Josef V i n t r .

§	O B S A H	Strana
	Předmluva	I
1	Ú v o d	1
2	Těžiště významu Konstantinova díla	1
	Jazyk	
3	Staroslověnština: původ, povaha, funkce	1
4	Staroslověnština, jazyk bohoslužebný	2
5	Staroslověnština kánonická /klasická/ - církevní slovanština	2
6	Nová církevní slovanština	3
7	Staroslověnština v římském obřadu /u Charvátů a Čechů/	4
	Poznámka o jménu jazyka	5
8	Význam staroslověnštiny jako liturgického jazyka v dnešní době	5
	1 Význam historický	5
	2 Význam ekumenický	6
	3 Význam mezislovanský	6
	4 Jazyková a stylistická dokonalost	6
	5 Estetická funkce	6
9	Kladný vliv staroslověnštiny na živé slovanské jazyky	7
10	Charakteristika hlaholice	8
11	Význam struktury hlaholice na Východě	8
12	Význam struktury hlaholice na Západě /Husův pravopis a hlaholice/	9
13	Přímý vliv emauzské hlaholice na diakritický pravopis ?	10
	Písemnictví	
14	Místo cyrilometodějského písemnictví v dějinách literatur /Původní literární tvorba Konstantina - Cyrila, §15-23/	11
15	Předmluva k slovanskému překladu evangeliaře	12
16	Předzpěv k slovanskému překladu evangelia /Proglas/ 13	13

17	Abecední básně	14
18	Řeč na přenesení ostatků sv. Klimenta /legenda Chersonská/	15
19	Kánon ke cti sv. Dimitrije Solunského	16
20	Život Konstantinův	16
21	Konstantinova teologie	17
	Poznámka, Řeholní jméno "Cyril"	17
22	Traktát O pravé víře	19
23	Podobenství - charakteristický rys Konstantinova stylu	19
24	Srovnání Konstantina a Metoděje jako autorů	19
25	Metodějova řeč k soudcům - knížatům	21
	/Překlady, §§ 26 - 33/	
26	Cíl překladatelské činnosti cyrilometodějské	21
27	Písmo svaté	21
28	Bohoslužebné texty	22
29	Právní texty: Zakon sudnyj ljudem	22
30	Nomokánon	23
31	Penitenciál	23
32	Autorství překladů právních textů	23
33	"Knihy sv. Otců"	23
34	Přehled literárního díla cyrilometodějského podle druhů	25
35	Z á v ě r	26
	P o z n á m k y	27
	Literatura předmětu	37
	Jmenný rejstřík	42
	O b s a h	45

Prof. Dr. František Václav MAREŠ, CSc./*Benešov 1922/ studoval slovanšou filologii na Karlově universitě v Praze. V letech 1948 - 1950 působil na gymnáziu na Žižkově, pak byl až do nedávna vědeckým pracovníkem Československé akademie věd /Slovanšou ústav, později Ústav jazyků a literatur/. Tam byla jeho předním úkolem práce na staroslovanšou ském slovníku, jehož redaktorem je stále /hlavní redaktor prof. Dr. J. Kurz/. Po léta je též výkonným redaktorem časopisu pro slovanšou filologii Slavia, který vychází v Praze. Je žákem profesorů B. Havránka a J. Vašici; středem jeho badatelské a publikační činnosti je srovnávací slovanšou jazykověda a staroslovanšou jazyk i písemnictví. Začátkem r. 1967 byl povolán na universitu do Vídně, kde od března 1968 působí jako profesor slavistiky.

František Václav Mareš
KONSTANTINOVO KULTURNÍ DÍLO PO 1100 LETECH

Obálku navrhl Jiří Blažek

Edice ŽIVÁ TEOLOGIE

3. svazek řady Teologie včera a dnes

S církevním schválením Apoštolské administratury v Praze č. 5212/69 z 5. 3. 1970
vydala Česká katolická Charita v Ústředním církevním nakladatelství roku 1970

Cena 5,- Kčs

Vytisklo družstvo Logos, Brno